

Working Papers

ISS

**Instytut Studiów Społecznych
Uniwersytet Warszawski**

**Institute for Social Studies
University of Warsaw**

*

Seria: PRACE MIGRACYJNE, nr 20

**Wybrane zagadnienia
podejścia jakościowego
w badaniach
nad migracjami**

Agata Górny

Listopad 1998

**ISS is affiliated with the Institute for Social Research at the University of
Michigan, Ann Arbor, MI**

Ośrodek Badań nad Migracjami
Instytut Studiów Społecznych UW
Stawki 5/7
00-183 Warszawa
Tel: 48+22+8315153
Fax: 48+22+8314933
Internet: ISSINFO@SAMBA.ISS.UW.EDU.PL

Seria: PRACE MIGRACYJNE, nr 20

WYBRANE ZAGADNIENIA PODEJŚCIA JAKOŚCIOWEGO W BADANIACH NAD MIGRACJAMI

Agata Górny

Spis treści

1 Wstęp	4
2. Charakterystyka badań naukowych z uwzględnieniem podziału na podejścia jakościowe i ilościowe	5
2.1. Ogólna charakterystyka badania naukowego	5
2.2. Podejścia jakościowe, ilościowe i mieszane	7
2.2.1. Badania jakościowe i ilościowe – ogólne porównanie	7
2.2.2. Weryfikacja wyników badań ilościowych i jakościowych – porównanie	8
2.2.3. Podejścia mieszane	10
2.3. Podsumowanie	11
3. Znaczenie podejścia jakościowego w badaniach nad migracjami	12
3.1. Wstęp	12
3.2. O wątpliwościach na temat przydatności metod jakościowych w badaniach nad migracjami	12
3.3. Przewaga badań jakościowych nad ilościowymi w studiach nad grupami imigranckimi	13
3.4. Znaczenie podejść mieszanych w badaniach nad migracjami na przykładzie metody etnosondażowej	15
3.4.1. Wstęp	15
3.4.2. Historia powstania etnosondażu	15
3.4.3. Ogólne zasady metody	16
3.4.4. Elementy jakościowe w badaniu etnosondażowym zrealizowanym przez D.S. Massey'a	18
3.5. Podsumowanie	20
4. Jakościowe metody badawcze	21
4.1. Wstęp	21
4.2. Metoda etnograficzna	21
4.3. Studium przypadku (Case study)	22
4.4. Metoda biograficzna	23
4.5. Metoda historyczna	24
4.6. Teoria ugruntowana	24
4.7. Podsumowanie	25
5. Jakościowe techniki badawcze	25
5.1. Wywiad	25
5.2. Obserwacja uczestnicząca jako jeden z rodzajów badania terenowego	26
5.3. Analiza dokumentów	29
5.4. Podsumowanie	30
6. Analiza danych	30
6.1. Wstęp	30
6.2. Podejście etnometodologiczne	32
6.3. Analiza dramaturgiczna	33
6.4. Dekonstrukcja	34
6.4.1. Ogólnie o metodzie	34
6.4.2. Identyfikacja tego co nie zostało powiedziane	34
6.4.3. Bagatelizowanie dychotomii istniejących w badanej społeczności	34
6.4.4. Uporządkowanie chaotycznie udzielanych odpowiedzi	35
6.4.5. Dekonstrukcja – uwagi końcowe	35
6.5. Analiza semiotyczna	35
6.5.1. Ogólnie o analizie semiotycznej	35
6.5.2. Grupy semiotyczne	36
6.5.3. Łącuchy semiotyczne	36
6.5.4. Kwadraty semiotyczne	36
6.5.5. Analiza semiotyczna – uwagi końcowe	37
6.6. Teoria ugruntowana - analiza danych	37
6.7. Uwagi końcowe na temat przedstawionych metod analizy danych	38
6.8. Propozycje wykorzystania wybranych jakościowych metod analizy danych w badaniach nad migracjami	39
7. Podsumowanie	40
Bibliografia	41
Załącznik 1. Zastosowanie podejść mieszanych do badań nad migracjami w Polsce	43
Załącznik 2. Przykłady analizy semiotycznej	46
Załącznik 3. Opis procedury kodowania stosowanej w teorii ugruntowanej	50

1 Wstęp

Badania naukowe¹ posiadają bogatą historię w naukach społecznych: antropologii, socjologii, psychologii, ekonomii i wielu innych dziedzinach nauki. W miarę jak poszukiwano właściwych metod badania nowych, nie analizowanych wcześniej zjawisk, powstawały też nowe nurty teoretyczne w metodologii badań. Obecnie metodologia badań jest bogatym zbiorem teorii i praktycznych wskazówek o tym jak badać interesujące naukowców zjawiska.

Badania nad migracjami znajdują się na pograniczu wielu nauk społecznych. Prowadzą je interdyscyplinarne zespoły skupiające antropologów, socjologów, ekonomistów i geografów. Połączenie wiedzy specjalistów z różnych dziedzin owocuje różnorodnością metod badawczych stosowanych do badań nad mobilnością. Przy tym jednak migracje jako zjawisko masowe studiowane są najczęściej przy pomocy podejścia ilościowego. Podejście jakościowe umożliwiające opis i interpretację mechanizmów migracyjnych używane jest na ogół, jako uzupełniające, do wyjaśniania znaczenia danych zebranych technikami ilościowymi na dużych próbach. Tego typu postępowanie, łączące w sobie metody ilościowe i jakościowe dostarcza informacji na temat rozmiarów i natężenia zjawiska (metody ilościowe) oraz istoty zachowań migracyjnych (metody jakościowe). Nie każda kombinacja różnych metod może być jednak uznana za poprawną metodologicznie. Odpowiedni dobór metod jest kluczem do uzyskania danych wiarygodnie opisujących badaną rzeczywistość.

Istnieje wiele różnorodnych jakościowych metod badawczych. Każda z nich zapewnia odmienną perspektywę poznania interesującego badacza zjawiska. W studiach nad migracjami można wykorzystywać jedną lub kombinacje kilku z tych metod. Wybór zależy od tego czy celem badania jest, na przykład, poznanie mechanizmów rządzących społecznościami wysyłającymi, przyjmującymi lub skupiającymi migrantów, czy procesu podejmowania decyzji o migracji w gospodarstwie domowym czy też na poziomie indywidualnym. Uwarunkowany jest też tym czy procesy migracyjne mają być obserwowane przez pryzmat czynników kulturowych, ekonomicznych czy też społecznych.

Dużą zaletą badań jakościowych jest to, że stosowane w nich "miękkie" techniki umożliwiają dopasowanie narzędzi badawczych do analizowanej rzeczywistości. Ma to istotne znaczenie zwłaszcza przy badaniu społeczności odmiennych kulturowo badaczowi. Co często ma miejsce przy badaniu migracji zagranicznych.

Badacze migracji stosujący wyłącznie podejście jakościowe muszą się liczyć z niebezpieczeństwem stworzenia opracowania, które będzie historią jednej, badanej przez nich, społeczności i nie wniesie nowych elementów do teorii migracji. Wśród teoretyków migracji pojawiają się ostatnio głosy, że literatura dotycząca migracji jest zbiorem ogromnej ilości opracowań dotyczących tylko przypadków poszczególnych krajów lub społeczności², mało natomiast pojawia się opracowań posiadających istotny wkład do stosunkowo rozdrobnionej, w tej chwili, teorii migracji. Z zarzutem tym mogą spotkać się zwłaszcza badacze wykorzystujący jedynie metody jakościowe w badaniach nad migracją³. Dlatego też powinni oni poddawać zebrane materiały gruntownej obróbce i próbować budować modele pewnych zachowań migracyjnych, a nie ograniczać się do przytaczania wypowiedzi badanych, które mogą być jedynie ciekawym dodatkiem do opracowania.

¹ Badania naukowe (procedury badawcze, procesy badawcze) - ogół czynności poznawczych, poczynając od zdefiniowania problemu badawczego, poprzez sformułowanie hipotez, zaplanowanie odpowiednich operacji badawczych i ich przeprowadzenie, analizę zebranych danych, a kończąc na wyciągnięciu wniosków dotyczących badanego fragmentu rzeczywistości; za: K. Olechnicki, P. Załęcki *Słownik Socjologiczny*, Graffiti BC Toruń 1997.

² J. Salt *Reconceptualising Migration and Migration Space* referat prezentowany na międzynarodowej konferencji "Central and Eastern Europe – New Migration Space" Pułtusk, 11-13 grudnia 1997.

³ Postulat ten nie dotyczy oczywiście wyłącznie badaczy migracji.

Wydaje się, że spośród technik jakościowej analizy danych najodpowiedniejsze dla badań nad procesami migracyjnymi są podejścia związane z humanistycznym nurtem w socjologii, czyli takie, które kładą nacisk na uwzględnienie przy badaniu rzeczywistości sposobu, w jaki widzą ją zaangażowani w nią ludzie. Dzięki takim podejściom możliwe jest bowiem zrozumienie perspektywy badanych migrantów pochodzących często z innej kultury niż badacz.

Niniejsze opracowanie przedstawia tylko niewielki wycinek metodologii badań naukowych. Pokazuje znaczenie i użyteczność podejścia jakościowego dla studiów nad migracjami. W założeniu ma ono być praktycznym przewodnikiem po jakościowych metodach, technikach zbierania i analizowania danych, których można używać badając społeczności migranckie. Opisy nurtów teoretycznych związanych z poszczególnymi metodami badań ograniczone są do przedstawienia głównych założeń i mają ułatwić jedynie lepsze zrozumienie przyjmowanej w nich perspektywy badawczej. Załączona bibliografia umożliwi zainteresowanym konkretnymi podejściami dotarcie do bardziej szczegółowych zagadnień teoretycznych z nimi związanych.

2. Charakterystyka badań naukowych z uwzględnieniem podziału na podejścia jakościowe i ilościowe

2.1. Ogólna charakterystyka badania naukowego

Za pomocą badań naukowych studiuje się bardzo różnorodne zagadnienia. Struktura różnych projektów badawczych jest odmienna i odpowiednio dopasowana do charakteru analizowanego problemu oraz środków jakimi dysponują jego realizatorzy. Umownie można jednak wyszczególnić trzy fazy badania: przygotowawczą, empiryczną (zbieranie danych) i analityczną.

W fazie przygotowawczej powinny zostać określone takie elementy jak: podejście teoretyczne, hipotezy badawcze, podejście badawcze i metoda badawcza (por. Tablica 1).

Tablica 1. Podstawowe elementy badania naukowego

Element	Znaczenie	Kryterium doboru
Teoria	Zbiór zasad wyjaśniających istotne dla badania kwestie	Użyteczność
Hipotezy badawcze	Propozycja, którą można przetestować	Stopień adekwatności, otrzymanych w badaniu, wniosków do badanej rzeczywistości
Podejście badawcze	Ogólne podejście do studiowania problemów badawczych	Użyteczność
Metoda badawcza	Zbiór określonych technik badawczych	Dobre dopasowanie do teorii, hipotez i podejścia badawczego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: D. Silverman, *Interpreting Qualitative Data*, Sage Publications London 1997⁴

⁴ W tekście źródłowym metoda badawcza była definiowana jako jedna określona technika badawcza. W niniejszym tekście jest ona definiowana szerzej. Por. definicja na stronie 3.

Teoria składa się ze zbioru zasad, które proponują sposób patrzenia na otaczającą badacza rzeczywistość i jest jednym z najistotniejszych elementów przy definiowaniu problemu badawczego. "Bez teorii podejmowane przez badacza działania nie mają nic wspólnego z badaniem naukowym".⁵ Teoriami stosowanymi w naukach społecznych są na przykład funkcjonalizm (skupiający się na funkcjach instytucji społecznych), behawioryzm (definiujący wszystkie zachowania poprzez czynniki je stymulujące i sposoby reagowania na nie), symboliczny interakcjonizm (skupiający się na tym jak znaczenia symboliczne przekładają się na stosunki międzyludzkie). Teoria często modyfikowana przez badacza powinna być podstawowym motorem badania. Nie musi ona zostać dowiedziona poprzez badanie, jej podstawową rolą jest przydatność w celach badawczych.

Ostatnia cecha odróżnia teorię od **hipotez**, które są testowane w czasie badania. Są to twierdzenia i opinie na temat badanej rzeczywistości, które są formułowane przed przystąpieniem do realizacji projektu badawczego lub w trakcie jego trwania.

Podejście badawcze jest ogólnym podejściem stosowanym w badaniu. Określa ona jak będzie analizowany przedmiot badania. Do podejść badawczych w naukach społecznych należą na przykład pozytywizm (poszukujący praw ogólnych przy pomocy metod ilościowych) i metodologia jakościowa (skupiona na tworzeniu hipotez na podstawie badania w terenie). Podobnie jak teoria, podejście badawcze nie ma być prawdziwe lub fałszywe, a jedynie użyteczne lub bezużyteczne dla celów badawczych.

Metody badawcze są określonym zbiorem technik badawczych, dobranych pod kątem ich przydatności przy studiowaniu danego zjawiska i testowaniu hipotez badawczych oraz dopasowania do teorii stosowanej w badaniu. Dlatego też nie rzadko zdarza się, że na przykład badacze preferujący techniki ilościowe wykorzystują metody jakościowe na etapie wyjaśniania pewnych mechanizmów zaobserwowanych w badaniu, ci natomiast, którzy stosują najchętniej do gromadzenia danych metody jakościowe sięgają po techniki ilościowe, żeby uzyskać ogólny obraz zjawisk, które badają.

Techniki badawcze to czynności służące zdobywaniu i pogłębianiu informacji na temat badanego zjawiska. Są one określone przez zbiory wytycznych jakimi badacz powinien się kierować, żeby uzyskać dane posiadające wartość naukową. Do technik badawczych zalicza się między innymi: techniki ilościowe, takie jak na przykład sondáže przeprowadzane na dużych reprezentatywnych próbach oraz jakościowe, do których należą między innymi wywiad⁶ i obserwacja⁷. Ważący element techniki stanowi **narzędzie badawcze**⁸, czyli "przedmiot" używany przy stosowaniu danej techniki badawczej do zgromadzenia informacji pierwotnych. Jest nim na przykład: ankieta, kwestionariusz, scenariusz wywiadu, magnetofon, aparat fotograficzny.

Faza empiryczna badania powinna rozpocząć się po wyborze i przygotowaniu przedstawionych powyżej elementów badania. Wybór dokonany na wstępie projektu badawczego może być modyfikowany. Ważne jest natomiast, żeby wszelkie zmiany posiadały swe uzasadnienie w doświadczeniach badawczych i nie pozostawały w sprzeczności z metodologią badań naukowych. Wszelkie posunięcia czynione *ad hoc* mogą prowadzić do utraty wiarygodności zbieranych danych i utrudnić późniejszą ich analizę.

Analiza danych jest działaniem prowadzącym do opisu i interpretacji zebranego w trakcie badania materiału i można ją uznać za końcowy etap badania naukowego. Powinna być realizowana według wytycznych metodologii badań oraz uwzględniać wszelką dostępną wiedzę na temat badanego zjawiska.

---

⁵ D. Silverman, *Interpreting Qualitative Data*, Sage Publications, London 1997, s. 1.

⁶ Technika ta jest dokładnie opisana w rozdziale 5.1.

⁷ Technika ta jest dokładnie opisana w rozdziale 5.2.

⁸ Definicja narzędzia została zaczerpnięta z wcześniejszej wersji niniejszego opracowania, na którego użytek zaadaptowała ją K. Głębicka. Por. K. Głębicka, A. Górny *Podejście jakościowe w badaniach nad migracjami*, Warszawa 1998 (materiał wewnętrzny Ośrodka Badań nad Migracjami ISS UW)

2.2. Podejścia jakościowe, ilościowe i mieszane

2.2.1. Badania jakościowe i ilościowe – ogólne porównanie

Podejścia badawcze można między innymi podzielić na ilościowe i jakościowe. Różnią się one pod względem stosowanych w nich technik, rodzajów danych jakie można za ich pomocą zebrać, metod wykorzystywanych do ich analizy. Z uwagi na te różnice badacze stosujący metody ilościowe i jakościowe stawiają sobie odmienne cele badawcze.

Badania jakościowe i ilościowe posiadają charakterystyczne dla siebie techniki badawcze. Niektóre z technik badawczych są natomiast stosowane zarówno w podejściu jakościowym jak i ilościowym. Z uwagi jednak na to, że w podejściu ilościowym większą wagę przywiązuje się do ilości objętych badaniem przypadków, podczas gdy w podejściu jakościowym zwraca się uwagę przede wszystkim na jakość informacji uzyskanych od nielicznych badanych, te same techniki zaadaptowane do tych dwóch różnych podejść dostarczają innego rodzaju dane. W przypadku podejścia ilościowego są to tablice liczbowe, jakościowego natomiast opisy pewnych sytuacji, opowiedziane przez uczestniczących w nich ludzi. Przykłady umieszczone w tablicy 2. pokazują jak odmiennie mogą być wykorzystane te same techniki w podejściu jakościowym i ilościowym.

Tablica 2. Odmienne użycie czterech technik badawczych

Technika	Podejście badawcze	
	Badanie ilościowe	Badanie jakościowe
Obserwacja	Początkowe działanie, np. w celu przygotowania odpowiedniego kwestionariusza	Podstawowa dla zrozumienia innej kultury (także lokalnej)
Analiza tekstu	Analiza zawartości, np. liczenie stworzonych przez badaczy kategorii	Zrozumienie kategorii badanych
Wywiad	Wykorzystywany w badaniu sondażowym, przeprowadzany najczęściej na próbie losowej i składający się z pytań zamkniętych	Wywiad składający się z pytań otwartych przeprowadzany z małą liczbą osób
Dokumentacja procedur badawczych	Używana rzadko po to, żeby sprawdzić czy wywiady były odpowiednio przeprowadzane	Wykorzystywana, żeby zrozumieć sposób wypowiedziania się ludzi

Źródło: D. Silverman, *Interpreting Qualitative Data*, Sage Publications London 1997

Analiza danych ilościowych polega na zastosowaniu odpowiednich procedur matematycznych: korelacji, regresji, struktury rozkładu, które prowadzą do opisu rozmiarów lub natężenia danego zjawiska. Obróbka danych jakościowych prowadzi do zrozumienia, na podstawie zbioru lektur, rozmów i obserwacji, mechanizmów rządzących badanym zagadnieniem.

2.2.2. Weryfikacja wyników badań ilościowych i jakościowych – porównanie

Podejścia jakościowe i ilościowe różnią się co do wytycznych dla określenia wiarygodności⁹ badania (*reliability*) i adekwatności otrzymanych w badaniu wyników do badanej rzeczywistości¹⁰ (*validity*)¹¹.

Wiarygodność badań ilościowych uwarunkowana jest odpowiednio przygotowanym narzędziem badawczym (np. kwestionariuszem) i odpowiednio dobraną próbą. Zrealizowanie ankiety jest zadaniem prostszym niż przeprowadzenie wywiadu pogłębionego. Ankieter nie musi posiadać wysokich kwalifikacji gdyż do niego należy jedynie zadanie, według instrukcji, pytań przygotowanych wcześniej przez badacza i zapisanie odpowiedzi respondenta.

Weryfikacja wiarygodności badań jakościowych jest trudniejsza. Od badaczy prowadzących badanie i biorących udział w obserwacjach i wywiadach wymaga się nie tylko dobrego przygotowania warsztatowego, ale także obiektywizmu. Wymaga się od nich, żeby w trakcie badania byli jedynie obserwatorami, a nie interpretatorami otaczającej ich rzeczywistości. Ma to zapewnić porównywalność, na przykład obserwacji, które były przeprowadzona w różnym czasie i wywiadów z różnymi osobami, a także sprawić, że nie będą one obciążone wpływem badacza. Weryfikacja sposobu zbierania danych może odbyć się jedynie na podstawie notatek z badania i transkrypcji z wywiadów. Dlatego też sposób i warunki, w jakich było prowadzone badanie muszą być dokładnie i jasno opisane.

Zagrożeniem dla “adekwatności” badań są dwa następujące błędy:

- Uważa się za prawidłową hipotezę, która nie jest prawdziwa;
- Odrzuca się hipotezę, która w rzeczywistości jest prawdziwa.

Przy weryfikowaniu “adekwatności” badań ilościowych stosuje się zaawansowane metody matematyczne i dzięki nim udowadnia, że jeden z powyższych błędów został popełniony lub nie. Tego typu metody nie nadają się do weryfikacji “adekwatności” danych jakościowych. Często zawodzi też weryfikacja poprzez odniesienie wyników badań jakościowych do wniosków uzyskanych metodami ilościowymi. Ma to miejsce zwłaszcza wtedy gdy badacz stosuje niewłaściwe połączenie metod lub danych ilościowych i jakościowych¹², a także gdy nie uwzględni tego, że dane ilościowe gromadzone są w odmienny sposób niż dane jakościowe.

Przy weryfikacji “adekwatności” badań ilościowych stosuje się zatem inne sposoby. Nie stworzono jednak do tej pory jednej niezawodnej metody, którą akceptowaliby wszyscy badacze. Różnorodność i złożoność tych metod wymaga poświęcenia im większej uwagi i przedstawienia niektórych z nich.

Jednym z często proponowanych, w literaturze przedmiotu, sposobów na weryfikację “adekwatności” wyników badania jakościowego jest poddanie wniosków badacza osądowi badanych¹³. Stosuje się go odmiennie w zależności od przedmiotu badania. Poniżej podane są trzy sposoby na jej użycie:

⁹ Badanie uznaje się za wiarygodne jeżeli obserwuje się zgodność opinii i zachowań badanych. zaobserwowanych przez różnych badaczy lub tego samego badacza przy różnych okazjach.

¹⁰ Przez adekwatność otrzymanych wyników rozumie się stopień w jakim pewne wnioski badawcze odzwierciedlają zjawiska społeczne, do których się odnoszą. Por. M. Hammersley *Reading Ethnographic Research: A Critical Guide*, London: Longmans 1990, p. 57, za D. Silverman *Interpreting Qualitative Data*, Sage Publications, London 1997, s. 149.

¹¹ Termin *validity* nie ma odpowiednika w języku polskim. W dalszej części pracy we fragmentach poświęconych *validity* będzie stosowany, dla uproszczenia, skrótowy termin: “adekwatność”.

¹² Dokładniejszy opis tego jak powinny być łączone metody ilościowe i jakościowe znajduje się w rozdziale 2.2.2.

¹³ M.Q. Patton *Qualitative Evaluation and Research Methods* Sage Publications, London-New Delhi 1990, s. 100-102.

Badacz stara się, w oparciu o wyniki badania, przewidzieć jak badani poklasyfikują poszczególne sytuacje lub zjawiska, w których uczestniczą;

- Badacz wymyśla, w oparciu o wyniki badania, pewne hipotetyczne sytuacje i stara się przewidzieć jak badani na nie zareagują;

- Badacz udostępnia badanym swój raport badawczy i odnotowuje ich reakcje i uwagi na jego temat.

W każdym z tych przypadków chodzi o to, żeby badacz zweryfikował swoje obserwacje i hipotezy w oparciu o bardziej lub mniej świadome reakcje badanych.

Dużym utrudnieniem w używaniu ostatniej z wymienionych odmian tej metody jest fakt, że jeżeli nawet badani są zainteresowani raportem badawczym, to często mają trudności z jego zrozumieniem. Wskazuje się ponadto na to, że metoda ta może być użyteczna jedynie wtedy gdy rezultaty badania zgadzają się z własnym wyobrażeniem badanych o nich samych lub ich społeczności¹⁴. Krytycy tej metody zwracają jednak uwagę na to, że pomimo przedstawionych powyżej wad, może ona służyć jako źródło dodatkowych informacji dla badacza. Traktują ją raczej jako sposób na spojrzenie na badaną społeczność oczami badanych, a nie jako metodę weryfikacji “adekwatności”¹⁵ wyników badania.

Inną metodą weryfikacji, polecaną przez D. Silvermana¹⁶, jest analityczna indukcja. Zwraca on uwagę na to, że podstawowym problemem w badaniach jakościowych jest generalizacja otrzymanych wyników. Badanie terenowe, na przykład, opiera się na jednym lub więcej przypadkach, do których badacz ma dostęp. Nie są one zatem wybierane losowo. Pojawia się zatem problem, znany również badaczom stosującym metody ilościowe, czy wybrane przypadki są reprezentatywne dla badanej populacji. Istnieją wprawdzie sposoby na rozszerzenie badania na więcej przypadków i zapewnienia badaniu jakościowemu pewnych cech reprezentatywności. Takie jak:

- uzyskanie informacji dotyczących zagadnień interesujących badacza w badanej społeczności i porównanie czy potwierdzają się one w badanej grupie przypadków;

- wykorzystanie równoległe sondażu zrealizowanego na próbie losowej;

- prowadzenie jednocześnie kilku badań terenowych.

Trzeba jednak pamiętać, że z natury swojej badania jakościowe nie mogą być reprezentatywne dla całej (zwłaszcza jeśli jest duża) populacji. Stosowane w nich pewne elementy analizy statystycznej rzadko spełniają stawiane jej wymogi matematyczne (dotyczy to zwłaszcza liczebności próby). Dlatego też w analizie danych jakościowych “podstawowym celem powinno być stworzenie pewnych teoretycznych propozycji, a nie możliwość generalizacji otrzymanych wyników na całą populację.”¹⁷

Sposobem na “teoretyczne generalizowanie” jest analityczna indukcja. Stosuje się ją cały czas w trakcie realizacji projektu badawczego. Rozpoczyna się ją od zdefiniowania zjawiska, które ma być przedmiotem badania i stworzeniem pewnych hipotez badawczych. Następnie przystępuje się do badania pewnego przypadku (może to być jeden człowiek lub grupa ludzi) i sprawdza się czy pasuje on do postawionych na wstępie hipotez. Jeżeli nie to przeformułowuje się hipotezy badawcze, albo definicję badanego zjawiska tak, żeby badany przypadek zawierał się w niej. Pewna grupa przypadków potwierdza “robocze opinie badacza, ale pojawiają się też “negatywne” przypadki przeczące przyjętym przez niego

¹⁴ P. Abrams “Evaluating soft findings: some problems of measuring informal care”, *Research Policy and Planning Vol. 2 No. 2*, 1984, za: D.Silverman *Interpreting Qualitative Data*, Sage Publications, London-New Delhi 1997, s. 159.

¹⁵ M. Bloor “Notes on member validation” w: R. Emerson (ed.) *Contemporary Field Research: A Collection of Readings*, Little, Brown, Boston 1983, za: D.Silverman *Interpreting Qualitative Data*, Sage Publications, London-New Delhi 1997, s. 159.

¹⁶ D. Silverman *Interpreting Qualitative Data*, Sage Publications, London-New Delhi 1997, s. 160-162.

¹⁷ J.C. Mitchel “Case and situational analysis”, *Sociological Review Vol. 31 No. 2*, 1983, za: D. Silverman *Interpreting Qualitative Data*, Sage Publications, London-New-Delhi 1997, s. 160.

sposobom wyjaśniania badanego zjawiska. One skłaniają badacza do kolejnych przeformułowań hipotez i definicji. Sprawdzanie kolejnych przypadków, przedefiniowywanie badanego zjawiska i hipotez badawczych jest powtarzane dopóki nie ujawni się pewien powiązany wzajemnymi zależnościami układ.”¹⁸

Metoda ta nosi zatem pewne cechy statystycznego testowania hipotez. Niemniej jednak „...nie ma w tym przypadku takich wyznaczników jak błąd standardowy czy wariancja. Wszystkie nie pasujące przypadki są eliminowane przy przeformułowywaniu hipotez do momentu, aż wszystkie dane pasują do siebie. Po tych wszystkich procedurach testy statystyczne nie są już konieczne, gdyż wszystkie “negatywne” przypadki są wcześniej wyeliminowane.”¹⁹

Badacz stosujący powyższą metodę eliminuje “negatywne” przypadki pod kątem tego jak pasują do tworzonych przez niego hipotez. To jaki procent stanowią one w badanej populacji nie jest rozważane (choć powinny stanowić mniejszość badanej grupy), gdyż celem jest stworzenie pewnych teoretycznych postulatów, a nie opis całej populacji. Niebezpieczeństwem tej metody jest to, że badacz formułując wstępne definicje i hipotezy kieruje się własnym wycuciem badanego zjawiska, a także jego myślenie zdominowane jest przez cel badawczy. Może się zdarzyć, że sugerując się pewnym tokiem myślenia, nie będzie w stanie odpowiednio przeformułować wstępnych założeń i wnioski z jego badania nie będą odzwierciedlały studiowanej rzeczywistości.

Przedstawione powyżej dwie z metod weryfikacji “adekwatności” wyników badań jakościowych nie są uniwersalne i posiadają pewne słabe strony. Ten problem dotyczy jednak także matematycznych metod weryfikacji “adekwatności”, które nie są niezawodne. Badacze stosujący metody ilościowe borykają się bowiem z takimi pułapkami jak różnice w deklarowanych i rzeczywistych postawach respondentów, czy niebezpieczeństwem nieuwzględnienia w badaniu pewnych czynników istotnych dla studiowanego zagadnienia. W badaniach jakościowych tego typu zjawiska stanowią natomiast mniejszy problem gdyż w trakcie badania narzędzia badawcze są dopasowywane do studiowanej rzeczywistości.

2.2.3. Podejścia mieszane

W badaniach społecznych często stosuje się kombinacje metod ilościowych i jakościowych. Pozwala to na pełniejszy opis badanego zjawiska i umożliwia pewną kontrolę wyników uzyskanych za pomocą jednej z metod poprzez dane otrzymane przy zastosowaniu innej. Ten sposób działania nosi nazwę triangulacji metodologicznej. Innymi przypadkami są triangulacje: danych, badaczy i teorii²⁰.

Sposób w jaki przeprowadza się triangulację metodologiczną nie powinien być jednak całkowicie dowolny. Od tego w jaki sposób się ją konstruuje zależy rodzaj informacji jakie się uzyska, ich reprezentatywność i sposób w jaki powinny być analizowane. Z jednej strony, pozwala ona na kompleksowy opis zjawiska, z drugiej natomiast może doprowadzić do tego, że badacz będzie miał duży zbiór różnorodnych, nie powiązanych ze sobą danych. Poszczególne metody badawcze wywodzą się z różnych podejść teoretycznych, co oznacza, że połączenie ich ze sobą nie musi doprowadzić do obiektywnych i prawdziwych wyników. Dlatego też triangulacji metodologicznej nie można rozważać jedynie pod kątem tego, jak słabości jednej metody mogą być zrekompensowane przez inną. Postuluje się, żeby przy łączeniu metod badawczych kierować się następującymi wytycznymi:

¹⁸ N.G. Fielding *Action and Structure*, Sage Publications, London 1988, s. 7-8.

¹⁹ N.G. Fieldman, J.L. Fielding “Linking Data”, *Qualitative Research Methods Series No. 4*, Sage Publications, London 1986 za D.Silverman *Interpreting Qualitative Data*, Sage Publications, London-New Delhi 1997, s. 161.

²⁰ M.Q. Patton *Qualitative Evaluation and Research Methods* Sage Publications, London-New Delhi 1990, s. 187-190.

- zaczynać badanie od wybrania pewnego (najlepiej jednego lub kilku ale spójnych ze sobą) podejścia teoretycznego;
- wybrać rodzaj danych i metody ich zbierania tak, żeby w końcowym etapie badania możliwa była ocena i opis struktury badanej społeczności i mechanizmów nią rządzących z perspektywy wybranego nurtu teoretycznego.

Używanie jednej perspektywy badawczej nie warunkuje jednak możliwości prostej agregacji danych. Badacz nie powinien “rozstrzygać, które z “konkurencyjnych” wersji respondentów są lepsze, ale zrozumieć jak uwarunkowania skłoniły ich do podania odmiennych informacji badaczowi.”²¹.

Powyższe zastrzeżenia nie zaprzeczają przydatności mieszanych podejść badawczych. Zwracają jednak uwagę na to, że triangulacja metodologiczna powinna być stosowana rozważnie, a jej celem jest uzyskanie danych, które są potrzebne badaczowi, a których nie mógłby uzyskać stosując tylko jedną metodę badawczą. Nie ma ona natomiast służyć jedynie wyeliminowaniu błędów, jakie mogą być popełnione przy korzystaniu z jednej metody badawczej, za pomocą innej metody.

2.3. Podsumowanie

Poprawnie realizowane badanie powinno przede wszystkim opierać się na jednej lub zbiorze odpowiednich teorii. Ten postulat odnosi się również do badań służących stworzeniu nowej teorii. We wstępnej ich fazie powinny zostać uwzględnione istniejące już teorie²². Kolejnymi warunkami dobrze przeprowadzonego badania są: odpowiednio wybrane lub skonstruowane podejście badawcze i dopasowana do niego metoda badawcza, czyli zbiór technik badawczych. Dopiero kiedy powyższe warunki są spełnione można przystąpić do empirycznego etapu badania, a później do analizy zebranego materiału.

Badania naukowe można podzielić na podejścia ilościowe i jakościowe, które różnią się pod wieloma względami i odmienne są cele badawcze do jakich są wykorzystywane. Pierwsze służą głównie opisowi rozmiaru i natężenia badanego zjawiska, podczas gdy drugie mają wyjaśniać mechanizmy rządzące przedmiotem badania. Pierwsze mają przedstawiać jak pewne cechy czy zachowania obecne są w danej populacji, drugie natomiast – stanowić bazę dla formułowania pewnych teoretycznych postulatów dotyczących populacji lub pewnego zagadnienia. Można pokusić się także o stwierdzenie, że produktem badań ilościowych są liczby lub ich opis werbalny, a wnioski z badań jakościowych pomagają lepiej zrozumieć znaczenie tych liczb.

Właściwe połączenie podejścia jakościowego i ilościowego może natomiast prowadzić do otrzymania kompleksowego obrazu badanego zjawiska, w którym zawarte będą zarówno elementy opisowe odnoszące się do szerokiej populacji, jak i szczegółowe modele dotyczące zachowań jej członków.

---

²¹ R. Dingwall “The ethnomethodological movement” w G.Payne, R.Dingwall, J.Payne, M.Carter (eds.) *Sociology and Social Research*, Croom Helm, London 1981.

²² Istnieją także podejścia postulujące nie przyjmowania żadnych założeń teoretycznych w badaniu. Przedstawicielem tego nurtu jest np. C.Geertz. W większości literatury przedmiotu kładzie się jednak nacisk na potrzebę posługiwania się teorią. Umożliwia to bowiem zapewnienie waloru naukowości prowadzonych badań. Por. C. Geertz “Blurred Genres: The Refiguration of Social Thought” *American Scholar*, 49, 1980, za: N.K. Denzin *Handbook of Qualitative Research* Sage Publications London-New Delhi 1994, s. 110-132.

3. Znaczenie podejścia jakościowego w badaniach nad migracjami

3.1. Wstęp

Przez długi czas badania na migracjami jako zjawiskiem masowym były domeną metod ilościowych. Z uwagi na to, że obecnie zwraca się większą uwagę na kontekst badania, pojawia się coraz więcej prób badania społeczności migranckich i samego procesu migracji za pomocą metod jakościowych.

Badania jakościowe przez to, że pozwalają na określenie charakterystycznych dla danej społeczności sposobów działania umożliwiają zrozumienie mechanizmów wywołujących skłonność do emigracji w społecznościach, w których zjawisko to jest szczególnie nasilone, a także są skutecznym sposobem na zdobycie informacji o tym, jak funkcjonują społeczności imigranckie.

3.2. O wątpliwościach na temat przydatności metod jakościowych w badaniach nad migracjami

Migracje są zjawiskiem masowym. Pojawiają się zatem wątpliwości czy pogłębione nawet badanie indywidualnych migrantów z poszczególnych społeczności może dostarczyć informacji, które będą odzwierciedlały zachowania większej grupy migrantów. Trzeba jednak pamiętać, że migrant jest członkiem pewnej społeczności i opowiadając o swoich doświadczeniach dostarcza również informacji o tym jak ona funkcjonuje²³, jak rodzą się w niej decyzje o podjęciu lub nie migracji.

Dodatkowym argumentem na to, że przy dokładnym badaniu indywidualnych migrantów nie popadnie się w przesadną indywidualizację jest fakt, że w teoriach migracji zwraca się ostatnio uwagę na to, że o podjęciu migracji decyduje nie sam przyszły migrant, ale przede wszystkim gospodarstwo domowe, do którego należy²⁴. Gospodarstwa domowe są natomiast podstawowymi elementami każdej społeczności. Ich strategię działania określone są przez kulturę danej społeczności oraz miejsce jakie zajmują w jej hierarchii społecznej. W niektórych społecznościach obserwuje się na przykład, że zauważalna część gospodarstw domowych prowadzi strategię polegającą na delegowaniu jednego z członków gospodarstwa (najczęściej jest to jedno z dzieci) do odbycia migracji. Po jej zrealizowaniu, jest on zobowiązany do świadczenia pomocy finansowej pozostałym w domu członkom rodziny²⁵. Ten sposób postępowania zaobserwowano w licznych społecznościach, a badania jakościowe umożliwiają lepsze zrozumienie tego mechanizmu.

Podobne argumenty przemawiają także za przydatnością podejścia jakościowego w studiach nad społecznościami imigranckimi w kraju przyjmującym. Tego typu badania prowadzone w różnych krajach wskazują, że imigranci pomagają sobie nawzajem i współpracują na różnych płaszczyznach. Obcokrajowcy "zadomowieni" w kraju docelowym ułatwiają nowoprzybyłym zorganizowanie życia w obcym miejscu. W krajach, w których imigracja jest zjawiskiem obserwowanym od dawna i nadal charakteryzuje się dużym nasileniem, jak np. Stany Zjednoczone, istnieją społeczności etniczne imigrantów czasowych (zarobkowych) i osiadłych. Nowi imigranci, zaraz po przyjeździe, korzystają często z pomocy tych grup. Ucząc się od ich zasiedziały przedstawicieli postępowania w nowej rzeczywistości stają się oni członkami imigranckiej rzeczywistości. Z uwagi na to, że imigranci w kraju przyjmującym tworzą swego rodzaju mniejszość etniczną, poznanie ich indywidualnych losów pozwala na zgłębienie sposobu funkcjonowania całej ich społeczności. Autorzy raportu na temat imigrantów meksykańskich w stanie Nowy York

²³ Por.: L.M. Smith "Biographical Method" w: N.K. Denzin *Handbook of Qualitative Research* Sage Publications, London-New Delhi 1994, s. 300-302.

²⁴ R. Skeldon *Migration and Development: a global perspective*, Longman Addison Wesley 1997

²⁵ J. Salt (ed.) *Labour Migration The Internal Geographical Mobility of Labour in the Developed World*, David Fulton Publications, London 1990.

wskazują na przykład na to, że historie życia członków tych społeczności na emigracji są bardzo podobne²⁶. Inni autorzy zwracają uwagę na znaczenie istnienia sieci powiązań, współpracy imigrantów oraz na tworzenie się grup wsparcia w ich społecznościach²⁷.

3.3. Przewaga badań jakościowych nad ilościowymi w studiach nad grupami imigranckimi

Doświadczenia w badaniach nad grupami imigrantów wskazują na to, że stosowanie w tym przypadku ilościowej metody sondażu napotyka na liczne trudności i może zaowocować istotnymi zafałszowaniami w uzyskanych z jej pomocą danych. Jednym z poważniejszych problemów z jakim borykają się badacze imigracji, stosujący metody ilościowe, jest praktycznie brak możliwości odpowiedniego doboru próby respondentów. Brakuje bowiem wiarygodnych danych statystycznych na temat rozmiarów migracji. Znaczna jej część jest nielegalna. Tych natomiast, którzy wjechali do kraju legalnie często trudno odnaleźć²⁸.

W metodzie jakościowej dobór respondentów odbywa się na zupełnie innej zasadzie niż w przypadku metody ilościowej. Nie rości sobie ona bowiem pretensji do reprezentatywności zebranych danych. Badacze jakościowi potrzebują mniej respondentów, kładąc nacisk na jakość wywiadów, a nie na strukturę zgodności prób z populacją (co wymaga większej ilości respondentów, udaremniając dążenie do jakości). W poszukiwaniu rozmówców wykorzystują kontakty nawiązane podczas obserwacji i docierają w ten sposób do ludzi, którzy nie figurują w statystykach urzędowych wykorzystywanych często w metodologii ilościowej jako operat losowania.

Innymi dużymi utrudnieniami przy stosowaniu metod sondażowych, jakie pojawiają się przy badaniu grup, których ojczysty język i kultura są odmienne niż badacza, są kłopoty z tłumaczeniem pytań kwestionariusza i odpowiednim dopasowaniem ich do rzeczywistości kulturowej badanej społeczności. Poniższa lista zawiera ponadto pewne najczęściej napotykanne trudności w badaniu sondażowym. Są one szczególnie duże przy badaniu społeczności imigrantów²⁹.

- **Brak zaufania/lęk.** Kiedy ktoś prowadzi badanie wśród imigrantów, grup etnicznych czy wśród ludzi o niskim statusie społecznym to często przy zbieraniu informacji spotyka się z brakiem zaufania, obawami i niechęcią badanych. Ma to miejsce szczególnie wtedy, kiedy badacz związany jest (lub postrzega się go jako związanego) z organizacjami rządowymi lub pomocy społecznej, które z kolei postrzegane są przez badanych jako wrogie. Prowadzi to do odmów uczestniczenia w badaniu lub do udzielania fałszywych informacji.

- **Udzielanie odpowiedzi jakiej, w odczuciu badanych, badacz chciałby usłyszeć.** Często zdarza się, że imigranci czują się swego rodzaju dłużnikami wobec kraju przyjmującego ich. Wtedy starają się sprawić przyjemność badaczom i mówią o tym co ich w nim spotkało w samych superlatywach. Ma to miejsce zwłaszcza wtedy, kiedy podejrzewają, że może się to dla nich wiązać z pewnymi korzyściami.

²⁶ A. Mountz, R.A. Wright "Daily Life in the Transnational Migrant Community of San Augustin, Oaxaca and Poughkeepsie, New York", *Diaspora Vol. 5 No. 3*, 1996.

²⁷ S.J. Gold "Gender and Social Capital among Israeli Immigrants in Los Angeles", *Diaspora Vol. 4 No. 3*, 1995.

²⁸ Jest to duży problem w badaniach nad imigracją do Polski. Wielu imigrantów przebywa w Polsce nielegalnie. Ci natomiast np., którzy posiadają kartę stałego pobytu, czyli przebywają w Polsce legalnie, zameldowani są pod adresem gdzie w rzeczywistości nie mieszkają.

²⁹ Por. E. Sherman, W.J. Reid (ed.) *Qualitative Research in Social Work*, Columbia University Press, New York 1994, s. 23-25.

• **Zakłopotanie.** Szczere i bezpośrednie odpowiadanie na niektóre z pytań kwestionariusza może budzić zakłopotanie nie tylko wśród przedstawicieli grup etnicznych. Niemniej jednak różnice kulturowe pomiędzy badanymi i badaczem mogą powodować, że pytania kwestionariusza dotyczą, w sposób niezamierzony, zagadnień, które wywołują zakłopotanie wśród respondentów.

• **Żartowanie.** Możliwość, że respondent będzie starał się okpić badacza jest często bagatelizowanym aspektem zbierania danych. Wielu badaczy terenowych narzeka na to, że ich rozmówcy żartują sobie z nich zdając sobie sprawę z tego, że badacz nie znając wszystkich tajników badanej społeczności i jej kultury nie zawsze jest w stanie odróżnić czy badany mówi serio czy nie. Problem ten jest znacznie poważniejszy w przypadku sondażu kiedy ankieterzy nie obserwują tak wnikliwie jak badacze terenowi badanej społeczności, a poza tym z założenia nie wdają się z respondentami w długie dyskusje. Mogą więc łatwo zostać wyprowadzeni w pole przez “dowcipnych” respondentów.

• **Niespełnione marzenia.** Odpowiedzi na pytania z sondażu mają często więcej wspólnego z niespełnionymi marzeniami respondentów niż z ich sytuacją życiową w czasie badania. Różnice pomiędzy tym, co respondenci chcieliby, żeby było prawdą, a naprawdę jest, w co chcieliby wierzyć, a w co naprawdę wierzą, mogą być bardzo znaczne. Ma to zwłaszcza miejsce w przypadku rodzin, które mają kłopoty z adaptacją w nowym otoczeniu na tle rasowym lub finansowym. Z uwagi na to, że imigranci, których marzenia co do życia w kraju przyjmującym nie spełniły się, mają często nieuregulowany do końca swój status w kraju przyjmującym, informacje od nich uzyskiwane mogą powodować znaczne zafałszowania badanej rzeczywistości.

• **Nieodpowiedniość pytań.** Często to co wydaje się łatwym pytaniem dla przeciętnego przedstawiciela kultury, z której pochodzi badacz, może być trudne albo całkowicie niezrozumiałe dla członka mniejszości etnicznej. Na przykład, prośba o podanie miesięcznego dochodu gospodarstwa domowego może pociągać za sobą konieczność wymieniania dochodów pochodzących z rozlicznych dorywczych zajęć podejmowanych przez różnych członków rodziny, np. ze sprzedaży owoców czy lizaków w weekendy, okazjonalnej pomocy w gospodarstwach znajomych, dorywczego szycia, czy opieki nad dziećmi. Tak wytwarzany przez gospodarstwo domowe dochód zmienia się, jeżeli zmienia się liczba jego członków, przyjeżdżają nowi imigranci, pojawiają się nowe możliwości zarobku.

Z opisanymi powyżej trudnościami borykają się również badacze stosujący metody jakościowe. Niemniej jednak przez to, że obserwują życie badanej społeczności lub prowadzą wywiady pogłębione z jej przedstawicielami, które często mają postać nieformalnej rozmowy są w stanie określić i uwzględnić kontekst badania. Potrafią wychwycić niektóre niuanse kulturowe, zadać odpowiednie i zrozumiałe dla respondentów pytania. Wszystko to w efekcie sprawia, że uzyskują bliższe prawdy informacje niż gdyby stosowali metodę sondażu.

Podejście jakościowe w badaniach nad migracjami umożliwia zrozumienie mechanizmów rządzących tym procesem. Jest ono szczególnie istotne przy studiach nad imigracją kiedy badacz pochodzi z innej kultury niż badani. Pozwala bowiem na lepsze dostosowanie narzędzi badawczych do realiów społecznych i kulturowych badanej rzeczywistości. Jak dotąd, podejście jakościowe stosowano przede wszystkim w studiach antropologicznych nad społecznościami imigranckimi.

3.4. Znaczenie podejść mieszanych w badaniach nad migracjami na przykładzie metody etnosondażowej

3.4.1. Wstęp

W badaniach nad migracjami bardzo użyteczne jest połączenie podejścia jakościowego i ilościowego. Migracje jako zjawiska masowe trudno badać jedynie za pomocą metod jakościowych. Dlatego też, choć są one istotne w studiach nad tym zjawiskiem, nie mogą całkowicie zastąpić metod ilościowych, które pozwalają choć w przybliżeniu określić liczbowo strumienie i kierunki migracji.

Najprostszym, ale i najbardziej kosztownym sposobem na wykorzystanie obydwu metod jest zrealizowanie w badanej społeczności na niezależnych próbach sondażu i wywiadów pogłębionych z migrantami. Uzyskuje się w ten sposób bardzo bogaty zbiór danych zarówno ilościowych, które są reprezentatywne dla danej społeczności, jak i jakościowych, które opisują mechanizmy migracji i objaśniają niektóre dane otrzymane w sondażu³⁰. Nie można przy tym oczywiście zapominać o zasadach poprawnie przeprowadzonej triangulacji metodologicznej. Warunki, w jakich przeprowadzany ma być sondaż nie powinny zasadniczo różnić się od tych jakie będą miały miejsce przy okazji wywiadów pogłębionych. Próby dla każdej z metod powinny być odpowiednio dobrane (w zależności od celu i tematu badania), a narzędzia tj. kwestionariusz i scenariusz wywiadu pogłębionego dopasowane do siebie³¹.

Bardziej spójną i kompleksową triangulację metodologiczną zakłada metoda etnosondażowa opracowana specjalnie na potrzeby badań nad mobilnością. Jest ona jednym z niewielu szczegółowo opracowanych sposobów triangulacji metodologicznej, przy czym jednocześnie łatwą w dopasowaniu do warunków konkretnego badania. Z uwagi na znaczenie jakie może odegrać w badaniach nad migracjami oraz fakt, że była już stosowana w studiach nad migracjami w różnych krajach, powinno jej się poświęcić nieco miejsca pisząc o znaczeniu podejścia jakościowego w badaniach nad migracjami.

3.4.2. Historia powstania etnosondażu

Etnosondaż został zaadaptowany do badań nad emigracją z Meksyku do Stanów Zjednoczonych przez D.S. Massey³². Wykorzystał on doświadczenia przedstawicieli socjografii, którzy w latach dwudziestych i trzydziestych badali społeczności miejskie przy użyciu jakościowych metod antropologii kulturowej i sondażu³³. Ich podejście do badań straciło na znaczeniu wraz z nasilającą się krytyką socjografii, której zarzucano, że jej przedstawiciele nie dążą do tworzenia spójnej teorii odnoszącej się do zjawisk, które badają, ograniczając się jedynie do ich opisu.

---

³⁰ W ten sposób zrealizowano badanie np. nad społecznością imigrantów izraelskich w Los Angeles. Przy jego okazji przeprowadzono 94 wywiady pogłębione i sondaż na próbie 100 osób, a także obserwację uczestniczącą. Por. S.J. Gold "Gender and Social Capital among Israeli Immigrants in Los Angeles", *Diaspora Vol. 4 No. 3*, 1995.

³¹ Przykładami na dopasowanie scenariusza wywiadu pogłębionego są, na przykład, następujące sposoby postępowania. Kwestionariusz opracowuje się na podstawie pilotażowych wywiadów pogłębionych, co umożliwia odpowiednie dopasowanie jego budowy do sytuacji badawczej. Innym sposobem jest opracowanie scenariusza pogłębionego w oparciu o wyniki sondaży. Tak, żeby wywiady naświetliły kwestie, które pozostają niejasne po sondażowej części badania.

³² D.S. Massey "The Ethnosurvey in Theory and Practise", *International Migration Review Vol. XXI No. 4*, 1987

³³ Por. R.S. Lynd, H.M. Lynd *Middletown. A Study in Contemporary American Culture* New York 1929 i W.L. Warner, P.S. Lunt *The Social Life in a Modern Community*, Yankee City Series I, New Haven 1941 za: E. Jaźwińska, M. Okólski, D. Stola *Recent in-depth studies on emigration from and immigration to Poland*, referat prezentowany na międzynarodowej konferencji "Central and Eastern Europe – New Migration Space" Pułtusk, 11-13 grudnia 1997.

D.S. Massey zaadaptował etnosondaż do badań prowadzonych nad migracją, przez kierowany przez niego zespół, blisko czterdzieści lat po tym jak powstały najbardziej znane dzieła socjografów³⁴. Na początku był on traktowany jako doraźna metoda badania bieżących wędrówek ludności meksykańskiej. W latach osiemdziesiątych został on natomiast opracowany jako ogólna procedura badań migracyjnych³⁵.

3.4.3. Ogólne zasady metody

“Etnosondaż jest interaktywną metodą badawczą skupiającą różnorodne techniki w ten sposób, że metody jakościowe i ilościowe uzupełniają i kształtują się nawzajem w trakcie badania”³⁶.

Charakterystyczne dla etnosondażu jest to, że przestrzeń geograficzna, którą obejmuje badanie jest określana na podstawie koncepcji społeczności lokalnej, a nie wyznacza jej podział administracyjny danego kraju, jak to ma często miejsce przy badaniach zjawisk masowych. U podstaw takiego podejścia leży założenie, że strategie migracyjne powstają na poziomie gospodarstwa domowego, które jest z kolei elementem pewnej społeczności lokalnej. Dlatego też jednostką badawczą w etnosondażu jest wielopokoleniowa rodzina. Na podstawie jej losów odtwarza się później historie pojedynczych migrantów. Inną charakterystyczną cechą tej metody jest to, że migranci mają być badani w miejscu pochodzenia i w kraju emigracji, a także, że ma zostać prześledzona cała historia ich wędrówek. W ten sposób możliwe jest dynamiczne ujęcie procesu migracji, który rozpoczyna się pierwszym wyjazdem, a kończy osiedleniem w kraju emigracji lub z powrotem w kraju pochodzenia i obejmuje wszystkie wędrówki, które miały miejsce pomiędzy tymi dwoma zdarzeniami.

Badanie etnosondażowe składa się z trzech etapów, które powinny być odpowiednio zharmonizowane. Celem pierwszego etapu jest wyselekcjonowanie odpowiednich społeczności lokalnych i sporządzenie ich charakterystyk w wymiarze makrospołecznym (kraju, regionu), a także mikrospołecznym (cechy demograficzne, etniczne, kulturowe, wyznaniowe, socjalne itp.) ze szczególnym uwzględnieniem historii i tradycji migracji zagranicznych. W tym celu korzysta się z danych statystycznych, dokumentów archiwalnych, różnorodnych publikacji, a także materiałów zgromadzonych podczas badania terenowego: wywiadów i notatek z obserwacji.

Po wyborze społeczności lokalnych i zgromadzeniu monografii na ich temat przystępuje się do drugiego etapu badania – sondażu. Obejmuje on zarówno rodziny, których członkowie podejmowali lub podejmują migracje zagraniczne (rodziny migranckie), jak i te, z których nikt nigdy nie wyjeżdżał za granicę (rodziny niemigranckie). W przypadku tych ostatnich realizowany kwestionariusz jest jednak mniej szczegółowy i zawiera pytania o podstawowe zmienne społeczno-demograficzne. Ta ilościowa część badania jest dodatkowo wzbogacona o jakościowy element. Kwestionariusz składa się niemal wyłącznie z pytań otwartych. Jest podzielony na tabele, które odpowiadają poszczególnym zagadnieniom poruszonym w wywiadzie (np. historia migracji, historia małżeństw itp.). W założeniu metody badany ma swobodnie opowiadać o faktach ze swego życia związanych z konkretnym blokiem. Zadaniem ankietera jest natomiast odpowiednie umieszczenie uzyskiwanych informacji w tabeli. Wywiadowi poddaje się zazwyczaj więcej niż jedną osobę z gospodarstwa domowego, z największym naciskiem na uzyskanie informacji o głowie gospodarstwa domowego, gdyż celem jest przeankietowanie wszystkich migrantów z gospodarstwa domowego. W ten sposób uzyskuje się dwa zbiory: skupiający dane na temat rodzin (migranckich i niemigranckich) oraz zawierający informacje na temat pojedynczych migrantów.

³⁴ Pierwsze badanie, w którym wykorzystywany był etnosondaż realizowane było w latach siedemdziesiątych.

³⁵ Swobodne tłumaczenie; por. D.S. Massey “Ethnosurvey in Theory and Practise”, *International Migration Review* No. 4, 1987, s. 1505.

³⁶ D.S. Massey “The Ethnosurvey in Theory and Practise”, *International Migration Review* No.4, 1987, s.1499.

Trzeci etap jest jakościowym elementem etnosondażu. W jego trakcie przeprowadza się wywiady pogłębione z wybranymi migrantami i obserwację terenową w badanej społeczności. Ma on także korygować błędy spowodowane niewłaściwym przystosowaniem kwestionariusza, używanego na ilościowym etapie badania, do badanej rzeczywistości.

W założeniu, fazy jakościowa i ilościowa mają wpływać wzajemnie na swój przebieg. Wyniki badania ilościowego powinny być dostępne dla badaczy prowadzących badanie terenowe jeszcze przed opuszczeniem przez nich terenu badania, żeby mogli uwzględnić w swoich działaniach wyniki fazy ilościowej. Wywiady pogłębione mają doprecyzować pewne kwestie, które zostały w kwestionariuszu niewłaściwie ujęte lub w ogóle pominięte i dostarczyć kompleksowych informacji na temat indywidualnych losów migrantów.

Wyniki pochodzące z trzech etapów badania etnosondażowego analizuje się łącznie. W oparciu o tezę, że zachowania migracyjne kształtowane są równoległe na poziomie indywidualnym (jednostka, rodzina), grupowym (społeczność lokalna) i makrospołecznym (polityka kraju przyjmującego i wysyłającego, sytuacja ekonomiczna kraju) przyjmuje się, że dane, pochodzące ze źródeł odpowiadających każdemu z tych wymiarów, będą się wzajemnie uzupełniać dając wiarygodny obraz migrującej społeczności.

Z uwagi na przyjęty w metodzie podział badanej populacji na społeczności lokalne i pogłębiony charakter studiów rezygnuje się z opisu migracji w skali krajowej. Uzyskane wyniki badań mogą być reprezentatywne jedynie dla przebadanych społeczności. Zwraca się natomiast większą uwagę na odpowiednie dopasowanie definicji migracji do obserwowanych w danej społeczności wędrówek i stworzenie pewnych postulatów teoretycznych. Urzędowe statystyki migracji odgrywają zatem w etnosondażu jedynie pomocniczą rolę w monograficznej fazie badania, zwłaszcza, że traktuje się w nich migrację jako zjawisko jednowymiarowe (liczba wjazdów i wyjazdów)³⁷.

Badanie etnosondażowe obejmuje swym zasięgiem dużą ilość przypadków, a dodatkowo jakościowe jego elementy pozwalają pogłębić badane zjawiska. Do jakościowych jego elementów można zaliczyć:

- sposób wyboru geograficznej przestrzeni bazującego na pojęciu społeczności lokalnej, uwzględniający specyfikę badanej rzeczywistości,
- użycie technik badania terenowego w fazie monograficznej,
- budowę kwestionariusza wykorzystywanego w sondażu, która pozwala na swobodną rozmowę z respondentem, co umożliwiała z kolei zadawanie właściwych pytań i zapobiega pominięciu ważnych kwestii (odmiennym zagadnieniem jest to jak uwzględnić kwestie poruszone przez respondenta, a nie zawarte w kwestionariuszu w fazie analizy danych),
- trzeci etap badawczy – badanie terenowe i wywiady pogłębione z migrantami,
- fakt, że celem badania nie jest generalizacja wyników na populację całego kraju, w którym prowadzone jest badanie (choć nie można zapominać, że sondaż dostarcza wyników reprezentatywnych dla badanych społeczności).

Pisząc o zaletach etnosondażu jako metody łączącej w sobie zalety badań jakościowych i ilościowych trzeba jednak zwrócić uwagę na pewne słabości i niebezpieczeństwa płynące ze stosowania jej wytycznych. Głównym elementem metody jest sondaż gospodarstw domowych. Kwestionariusz w nim stosowany posiada, co prawda, pewne cechy wywiadu pogłębionego, niemniej jednak z uwagi na to, że w stosunkowo krótkim okresie trzeba zebrać dużą ilość wywiadów, zaniedbana może być trochę ich strona jakościowa, gdyż badacz nie może poświęcić zbyt dużo czasu jednemu respondentowi.

³⁷ Por. rozdział *Charakterystyka etnosondażu* w: K. Iglicka, E. Jaźwińska, M. Okólski "Współczesne migracje zagraniczne ludności Polski. Badania etnosondażowe" *Studia Demograficzne* 4(126), 1996.

Dodatkowo badanie realizowane na dużej próbie wymaga zatrudnienia stosunkowo licznej grupy ankieterów, których umiejętności i sposób prowadzenia wywiadów, nawet po przeszkoleniu, są różne. Może to zaowocować tym, że uważane za pogłębione, dzięki budowie kwestionariusza, dane będą nieporównywalne (różny sposób realizacji kwestionariusza) i nie dostarczą odpowiednio bogatej bazy dla etapu jakościowego (mogą zostać pominięte ważne i ciekawe przypadki migrantów i gospodarstw migranckich). Dodatkowo trudna lub wręcz niemożliwa będzie łączna analiza danych z dwóch ostatnich etapów³⁸.

Innym ograniczeniem dla uzyskania wartościowych danych jest fakt, że na historii migracji badanych składają się wydarzenia, często, z odległej przeszłości. Oznacza to natomiast, że istnieje niebezpieczeństwo, że, na skutek luk w pamięci, respondenci pominią niektóre ważne wydarzenia ze swojej przeszłości, pomylą ich kolejność lub czas, w którym miały miejsce. Ponadto badając procesy migracyjne w społeczności wysyłającej bardzo trudno (o ile jest to w ogóle możliwe) uwzględnić osoby, które wyemigrowały całymi rodzinami. Istnieje natomiast prawdopodobieństwo, że mogły stanowić ważny element w procesie migracji badanej społeczności.

3.4.4. Elementy jakościowe w badaniu etnosondażowym zrealizowanym przez D.S. Massey³⁹

Pisząc o znaczeniu elementów jakościowych w mieszanych podejściach do badań nad migracjami warto sięgnąć po przykład zastosowania metody etnosondażu przez jego twórcę D.S. Massey w badaniach nad emigracją z Meksyku do Stanów Zjednoczonych. Zostało ono zrealizowane w latach 1987-1992 (miesiące zimowe, kiedy migranci wracają do domu na święta) w 25 meksykańskich społecznościach⁴⁰. W każdej z tych społeczności przeankietowano około 200 gospodarstw domowych, posługując się przy wyborze próby spisem ich mieszkańców. Dodatkowo zrealizowano wywiady (sondażowe), na celowej próbie, z migrantami w Stanach Zjednoczonych. Miejscowości pobytu migrantów zlokalizowano na podstawie sondażu przeprowadzonego w Meksyku. Ogólnie przebadano 4853 gospodarstw domowych w Meksyku i 415 w Stanach Zjednoczonych.

Powyższe liczebności respondentów są bardzo duże nawet jak na badanie ilościowe. Wynika z tego, że realizowano, średnio w ciągu roku, ponad 800 wywiadów (tylko miesiące zimowe) w Meksyku i około 70 wywiadów w Stanach Zjednoczonych (tylko miesiące letnie).

W artykule (raporcie z badania) D.S. Massey przedstawił, w jakim stopniu wyniki badania potwierdzają niektóre z hipotez teorii migracyjnych (uznanych prawdopodobnie przez autora za najważniejsze): ekonomii neoklasycznej (w odniesieniu do migracji), nowej ekonomii migracji, teorii segmentacji rynku pracy, teorię kapitału społecznego i teorię światowego (globalnego?) systemu migracji. Autor stworzył dodatkowo trzy modele opisujące, w oparciu o okoliczności występujące w danym roku t: czy osoba wyemigruje do Stanów Zjednoczonych jako migrant legalny czy nielegalny, czy respondent podejmie następną migrację, czy migranci przebywający w Stanach Zjednoczonych powrócą czy nie do Meksyku.

³⁸ Por. rozdział 2.2.3. o podejściach mieszanych.

³⁹ Rozdział ten jest napisany na podstawie raportu z badania. Por. D.S. Massey, K.E. Espinosa, "What's driving Mexico-U.S. Migration? A Theoretical, Empirical, and Policy Analysis", *American Journal of Sociology* Vol. 102 no. 4, 1997.

⁴⁰ Są one zlokalizowane w zachodnim Meksyku, z którego pochodzi większość emigrujących do Stanów Zjednoczonych Meksykanów, w stanach: Jalisco, Gusnajuato, Nayarit i Zacatecas.

W relacji o wynikach tego ogromnego przedsięwzięcia trudno dopatrzeć się elementów jakościowych projektu. W rozdziale metodologicznym znajdują się niemal wyłącznie informacje na temat sondażu i reprezentatywności prób. Można chyba jednak przyjąć, że kwestionariusz był zbudowany tak, jak to jest postulowane odnośnie zasad metody etnosondażowej, czyli tak, by umożliwiał swobodną rozmowę z respondentem.

Analiza danych pochodzących z badania rozczarowuje nieco osobę oczekującą opracowania pogłębionych danych jakościowych. Wszelkie wnioski oparte są o modele regresji, analizę wariancji i błędów standardowych, a więc o statystyczne metody analizy (duża próba umożliwiała ich przeprowadzenie). Czyżby zatem metody jakościowe były nieużyteczne przy testowaniu hipotez zawartych w teoriach migracyjnych?

Dużo ze stworzonych do tej pory teorii migracyjnych opiera się na matematycznych modelach opisujących duże populacje. W przypadku teorii ekonomicznych istotną rolę odgrywają takie zmienne jak: oczekiwany dochód migranta w kraju docelowym, bilans kosztów i korzyści z migracji, średnie uposażenie w regionie wysyłającym i przyjmującym, popyt na pracę w kraju przyjmującym, czy współczynnik wzrostu gospodarczego. Są to zmienne bardzo wymierne i nadające się prawie wyłącznie do analizy statystycznej. Podobnie rzecz się ma z teorią światowego systemu migracji. Tu, w myśl założeń, ważący jest stopień penetracji gospodarki kraju wysyłającego przez kapitał zagraniczny, który ma odzwierciedlać jej powiązanie z gospodarkami innych krajów na świecie (im większy współczynnik wzrostu inwestycji zagranicznych tym większa skłonność do emigracji). W opisywanym badaniu za zmienną opisującą tę cechę, przyjęto wielkość inwestycji zagranicznych w kraju przyjmującym. Trzeba zatem przyznać, że w tego typu modelach mało zostaje miejsca na zmienne jakościowe.

Pozostaje jeszcze, omawiana przez autora teoria kapitału społecznego. W jej przypadku można dopatrzeć się pewnych odwołań do jakościowych elementów badania. Podstawowa analiza jest prowadzona na podstawie zmiennych z sondażu⁴¹. Przy opisie wyników pojawiają się jednak takie sformułowania jak: "Na podstawie wyników badania etnograficznego pojawia się przypuszczenie, że meksykańscy mężczyźni niechętnie chcą zabierać żony do siebie do Stanów Zjednoczonych(...) Jakkolwiek mężczyźni ci jako powód swojej niechęci podają fakt, że nie chcą narażać żon na nielegalne przekraczanie granicy i nielegalne życie, to niemałą rolę odgrywa w tym fakt, że obawiają się utracić dominującej pozycji w rodzinie"⁴²". Tego typu ubarwienia, czy wyjaśnienia nie odgrywają jednak istotnej roli w prezentowanych modelach.

Element jakościowy badania przejawia się w opisach procedury wyboru społeczności migranckich. O jego znaczeniu może świadczyć także fakt, że badacze, na podstawie badania terenowego określili pory roku, w których możliwe było zastanie migrantów w ich domach rodzinnych (w tekście była, na przykład, tego typu uwaga: "W przypadku jednej społeczności wstępne badanie terenowe pokazało, że stosunkowo duża liczba migrantów wraca do domu także w lipcu"⁴³).

---

⁴¹ Takich jak: kapitał własny migranta, (doświadczenie zawodowe, poziom wykształcenia), migracyjny kapitał własny migranta (łącznie ilość czasu spędzonego w Stanach Zjednoczonych, ilość podróży do Stanów Zjednoczonych, rodzaj zajęć jakich podejmował się w Stanach Zjednoczonych z podziałem na takie, które wymagają kwalifikacji i takie, do których one nie są potrzebne), ogólny kapitał społeczny (czy rodzice migranta migrowali do Stanów Zjednoczonych, ilość krewnych z doświadczeniami migranckimi, odsetek osób pochodzących z jego społeczności, które posiadają doświadczenia migranckie), migracyjny kapitał społeczny (żona migrująca za granicę, liczba dzieci, które zaczęły migrować, dziecko urodzone w Stanach Zjednoczonych).

⁴² D.S. Massey, K.E. Espinosa "What's driving Mexico-U.S. Migration? A Theoretical, Empirical, and Policy Analysis", *American Journal of Sociology* Vol. 102 no. 4, 1997, s. 981.

⁴³ D.S. Massey, K.E. Espinosa "What's driving Mexico-U.S. Migration? A Theoretical, Empirical, and Policy Analysis", *American Journal of Sociology* Vol. 102 no. 4, 1997, s. 941.

Dokładnie studiując wymieniony powyżej artykuł Massey'a i Espinosa można dopatrzeć się jakościowych elementów badania. Bez wątpienia zostały one zastosowane na etapie zbierania danych. Trudno określić jak duże znaczenie miały dla jakości i wiarygodności zbieranych danych, a także w jakim stopniu wykorzystano dane jakościowe przy końcowym wnioskowaniu z danych ilościowych. W omawianym opracowaniu zostały wykorzystane jedynie jako ilustracje pewnych prawidłowości opisywanych przez modele matematyczne. Nie skorzystano z nich (przynajmniej w sposób widoczny dla czytelnika) natomiast przy udowadnianiu użyteczności poszczególnych podejść teoretycznych.

Na podstawie odnośników w tekście można wnioskować, że w innych opracowaniach poświęcono więcej uwagi elementom jakościowym badania. Może nawet został stworzony jakiś model zachowań migracyjnych. Niemniej jednak trzeba przyznać, że elementy jakościowe pełnią w etnosondażu rolę podrzędną. Jeżeli zatem przyjmie się, że omawiany artykuł jest streszczeniem wyników badania, to można pokusić się o następujące hipotezy:

- Twórca metody etnosondażowej traktuje dane jakościowe jedynie jako wyjaśniające i weryfikujące dla danych ilościowych zebranych w trakcie badania, nie uważając za konieczne wyjaśniania czytelnikowi ich znaczenia w procesie gromadzenia danych i opracowywania wyników;

- Opracowanie danych jakościowych pochodzących z badania zawarte jest w oddzielnej pozycji i nie przypisuje mu się wartości weryfikującej dla istniejących teorii migracyjnych.

oraz inną bardziej ogólną:

- Migracje były przez długi czas domeną badań ilościowych, na ich podstawie powstała większość obowiązujących obecnie teorii. Weryfikacja ich przy wykorzystaniu wyników pochodzących z badań jakościowych jest trudna lub wręcz niemożliwa. Dodatkowo z uwagi na eklektyczność istniejących metod jakościowej analizy i spory wokół ich przydatności w tworzeniu teorii sprawiają, że badacze niechętnie sięgają po nie próbując udowodnić istniejącą teorię.

Powyższa próba oceny znaczenia danych jakościowych w metodzie etnosondażowej powstała w oparciu o artykuł podsumowujący wyniki wieloletnich badań. Mimo to trudno na jego podstawie jednoznacznie ocenić znaczenie metod jakościowych w całym projekcie badawczym. Fakt, że w niewielkim stopniu użyto ich przy reprezentacji wyników badania, nie oznacza, że nieistotna była również ich rola w całym procesie badawczym. Mogły bowiem istotnie wpłynąć na jakość zebranych danych. Dla pełnej oceny ich znaczenia konieczna byłaby lektura szczegółowego raportu z badania i opisu zastosowanej metodologii.

3.5. Podsumowanie⁴⁴

Podejście jakościowe może odegrać istotną rolę w badaniu procesów migracyjnych. Pomimo iż, skuteczność badań jakościowych w badaniach zjawisk masowych jakimi są migracje wzbudza pewne wątpliwości, posiadają one pewne przewagi nad metodami ilościowymi. W ich przypadku istnieje mniejsze niebezpieczeństwo stosowania źle przygotowanych narzędzi badawczych niż ma to miejsce przy stosowaniu metod ilościowych. Metodologia jakościowa odpowiednio połączona z metodologią ilościową umożliwia ponadto pełniejszy opis zjawisk migracyjnych, niż ma to miejsce, gdy stosuje się jedynie drugą metodologię.

W etnosondażu - metodzie triangulacji metodologicznej opracowanej specjalnie dla badań nad migracjami - elementy metod jakościowych służą przede wszystkim wzbogaceniu oraz zwiększeniu wiarygodności i "adekwatności" zbieranych danych. Drugorzędne jest natomiast ich znaczenie w analizie wyników badania i weryfikacji teorii migracyjnych, których większość zostaje opracowana w oparciu o złożone modele matematyczne.

---

⁴⁴ Przykłady podejść mieszanych do badań nad migracją podejść mieszanych zastosowanych w Polsce znajdują się w Załączniku 1.

4. Jakościowe metody badawcze

4.1. Wstęp

Zróznicowanie i ilość metod jakościowych wynika z bogactwa problemów, które mogą być badane za ich pomocą. Dodatkowo na tę różnorodność nakładają się odmienne podejścia teoretyczne do badania poszczególnych zjawisk poczynając od pozytywizmu, w którym w bardzo ogólnym zarysie kładzie się nacisk na badanie zjawisk obserwowalnych dla badacza poprzez bardziej humanistyczne podejścia zwracające uwagę na zrozumienie pewnych znaczeń, symboli i "ukrytych sensów" istniejących w danej kulturze aż po socjologię działania, której przedstawiciele twierdzą, że za sprawą badania pewnych zjawisk narzuca się im pewien porządek i zmienia w ten sposób obserwowaną rzeczywistość.

W badaniach nad migracjami zwłaszcza kiedy mamy do czynienia z kulturowo obcą badaczom społecznością imigrantów zasadne wydaje się stosowanie podejść znajdujących się bliżej "humanistycznego" końca skali, takich jak np.: fenomenologia czy etnometodologia⁴⁵.

4.2. Metoda etnograficzna

Metoda etnograficzna opiera się przede wszystkim na obserwacji uczestniczącej i wywiadzie pogłębionym. Jest jedną z najstarszych metod jakościowych stosowanych głównie w antropologii w badaniach nad małymi społecznościami etnicznymi.

W metodzie etnograficznej:

- Badanie ma charakter eksploracyjny. Jego celem jest wyjaśnienie i opisanie natury pewnego zjawiska społecznego. Badacze używający jej rzadko zajmują się testowaniem postawionych wcześniej hipotez.

- W badaniu wykorzystuje się nie ustrukturyzowane dane, czyli takie, które nie są uporządkowane w kategorii analityczne na etapie zbierania danych.

- Bada się za jej pomocą niewielką liczbę przypadków, czasami tylko jeden przypadek bardzo szczegółowo.

- Analiza otrzymanych danych polega na interpretacji znaczeń pewnych działań ludzkich i funkcji jakie spełniają w danej społeczności. Raporty z badań mają formę opisów i wyjaśnień, w których generalizacje ilościowe i analizy statystyczne odgrywają jedynie pomocniczą rolę⁴⁶.

Etnograf przebywa w badanej społeczności od kilku miesięcy do kilku lat. Jego zadaniem jest nauczyć się funkcjonowania w jej kulturze i zrozumieć na jakich zasadach funkcjonuje. Powinien przyjąć rolę przede wszystkim obserwatora-uczestnika, który stara się żyć według praw rządzących daną społecznością. W tym czasie gromadzi materiały: przeprowadza wywiady, robi notatki, prowadzi pamiętnik, w którym istotną rolę odgrywają opisy jego osobistych odczuć. Analizując je później jest w stanie zauważyć jak zmieniała się jego percepcja codziennego życia w badanej społeczności.

Wokół metody etnograficznej toczą się obecnie spory dotyczące tego czy badacz, który jest "obcym" w badanej kulturze, potrafi przedstawić rządzące nią reguły nie interpretując ich w kategoriach swoich własnych kulturowych pojęć. Dodatkowo z uwagi na to,

---

⁴⁵ Bardzo ogólnie mówiąc podejścia te kładą nacisk na to, że badacz powinien starać się postrzegać świat w sposób, w jaki postrzegają go badani. Etnometodologowie postrzegają członków społeczności jako aktorów, którzy tworzą "sztukę życia" przybierając różne role i nadając im pewne znaczenia dla uczestniczących w grze znaczenia za J.A Holstein, J.S. Gubrium "Phenomenology, Ethnometodology and Interpretative Practise" w: N.K. Denzim *Handbook of Qualitative Research* Sage Publications, London-New Delhi 1994, s. 263-270.

⁴⁶ Por. P. Atkinson, M. Hammersley "Ethnography and Participant Observation" w: N.K. Denzim *Handbook of Qualitative Research* Sage Publications, London- New Delhi 1994, s. 248-258.

że w etnografii stosuje się różne podejścia teoretyczne zarzuca się jej eklektyczność oraz to, że metody badawcze w niej stosowane pozostawiają zbyt dużą dowolność badaczowi. Powstają liczne opracowania - historie z terenu badania, które tworzą zbiór nie związanych ze sobą opowieści niewiele wnoszących do dorobku nauk społecznych. Wsuwa się zatem postulaty, żeby wprowadzić większy rygor w metodologii etnograficznej i przywiązywać większą wagę do wiarygodności i istotności badań etnograficznych dla teorii i polityki społecznej⁴⁷.

Metoda etnograficzna może być bardzo przydatna szczególnie w badaniach nad społecznościami imigrantów. Badacz może nawiązać kontakty z ich przedstawicielami, rozmawiać o tym jak żyją, poznawać ich miejsca pracy, obserwować instytucje jakie tworzą, żeby ułatwić sobie życie w obcym kraju. Obserwacje i wywiady pogłębione pozwolą mu na lepsze zrozumienie perspektywy z jakiej postrzegają otaczającą ich rzeczywistość dobrze znaną badaczowi, a dla nich obcą, a także powodów jakie skłoniły ich do emigracji. Te ostatnie można badać też w miejscach ich pochodzenia. Wtedy trzeba dobrze poznać społeczność, w której się wychowali, gospodarstwa domowe z jakich pochodzą. Pobyt w miejscowości, z której wyjechali umożliwi określenie statusu społecznego gospodarstw domowych, z których pochodzą migranci.

4.3. Studium przypadku (Case study)

Studium przypadku jest bardzo rozpowszechnioną metodą w badaniach jakościowych. Podobnie jak w metodzie etnograficznej stosują je badacze o różnych orientacjach teoretycznych (metoda etnograficzna również może być studium przypadku.). Charakterystyczne dla studium przypadku jest to, że przystępując do badania wybiera się przypadek, który będzie badany. Decydując się na tę metodę trzeba liczyć się z tym, że nie uprawnia ona do generalizacji otrzymanych wyników poza konkretny badany przypadek. Może on być prosty lub bardziej złożony. Może to być dziecko lub klasa w szkole. Chodzi o to, że wybiera się jeden przypadek spośród wielu. Badając go trzeba brać pod uwagę jego otoczenie i inne "przypadki" z jakimi się styka. Cały czas badanie koncentruje się jednak wokół tego jednego przypadku.

Wyróżnia się trzy typy studium przypadku:

- **Wewnętrzne studium przypadku albo studium istoty przypadku** (*intrinsic case study*) prowadzi do lepszego zrozumienia i zbadania jednego interesującego badacza przypadku. Nie wybiera się go ze względu na to, że jest typowy w jakiejś grupie przypadków, ale dla tego, że sam w sobie jest ciekawy. Ten rodzaj studium przypadku nie prowadzi do tworzenia nowej teorii ani uogólnień.

- **Instrumentalne studium przypadku** (*instrumental case study*) polega na badaniu konkretnego przypadku, żeby zrozumieć lepiej jakieś zjawisko lub potwierdzić teorię. Wybrany przedmiot badania może być typowy lub nie dla analizowanego zjawiska. Ważniejsze jest to, żeby poznanie jego dawało szansę na lepsze zrozumienie interesującego z punktu widzenia badania zjawiska. W tym typie badania ważne jest osadzenie studiowanego przypadku w jakimś kontekście, żeby dobrze zrozumieć jego powiązania z otoczeniem.

- **Kolektywne studium przypadku** (*collective case study*) jest rozszerzeniem instrumentalnego studium przypadku na kilka przypadków badanych łącznie. Wybierane są one ze względu na przydatność w wyjaśnianiu badanego zjawiska. Mogą różnić się między sobą. Chodzi o to, żeby uczynić otrzymane wyniki bardziej wiarygodnymi⁴⁸.

⁴⁷ M. Hammersley *What's wrong with ethnography?* Routledge, London 1992, w: N.K. Denzim *Handbook of Qualitative Research* Sage Publications, London-New Delhi 1994, s. 202-203.

⁴⁸ R.E. Stake "Case Studies" w: N.K. Denzim *Handbook of Qualitative Research* Sage Publications, London-New Delhi 1994, s. 237-247.

W studium przypadku stosuje się niemal wszystkie techniki badań jakościowych. Od badacza stosującego tę metodę wymaga się kreatywności i elastyczności. Powinien umieć dopasować i ewentualnie wprowadzić nie planowane w momencie projektowania techniki badawcze w zależności od potrzeb. Dodatkowo badacz, inaczej niż w przypadku stosowania metody etnograficznej, może być aktywny, organizując dyskusje, w których sam uczestniczy albo tzw. fokusy⁴⁹, w których jest tylko osobą prowadzącą.

Istnieją liczne kontrowersje na temat istotności badania pojedynczych przypadków dla tworzenia teorii społecznych. Studium przypadku jest jednak doskonałym uzupełnieniem dla innych metod stosowanych w badaniu. W badaniach nad migracjami może to być np. bardziej szczegółowe i wnikliwe badanie życia jednej z wielu przebadanych rodzin migranckich, albo jednego wybranego miejsca pracy imigrantów⁵⁰. Ciekawą propozycję zastosowania studium przypadku w badaniach nad migracjami tzw. ruchliwą metodę etnograficzną (*mobile ethnography*) zaproponowali G.E. Marcus i M.J.M. Fisher⁵¹. Postulowali oni, żeby badacz zamiast studiować jedną lub dwie społeczności imigranckie, obserwował tego samego emigranta w różnych kulturach, podróżując razem z nim. Twierdzili oni, że w związku z postępującą globalizacją i różnorodnością kulturową niemożliwe jest opisanie procesów migracyjnych dla każdej kultury. Bardziej efektywne jest natomiast badanie tego samego człowieka w zetknięciu z różnymi kulturami.

4.4. Metoda biograficzna

Badacze stosujący metodę biograficzną starają się opisać pewne zjawiska poprzez historie życia ludzi w nie zaangażowanych. Ten typ metody badawczej stosuje się w antropologii, psychologii, socjologii, w badaniach nad feminizmem i mniejszościami narodowymi, a także edukacją. Niemal każda z metod jakościowych jest na swój sposób biograficzna. Za pomocą wywiadów i obserwacji badacze poznają historie i sposób życia, a także poglądy badanych. Wszystkie te elementy składają się na biografię członków danej społeczności i w efekcie na sposób jej funkcjonowania.

Wykorzystywane w badaniu biografie mogą zostać napisane przez badanych z własnej woli z zamiłowaniem do prowadzenia pamiętnika, albo opowiedziane badaczowi podczas długich rozmów nagrywanych na magnetofon.

Jak większość metod badawczych i ta nie jest wolna od kontrowersji. Ludzkie wspomnienia i odczucia są bowiem bardzo osobiste. Badani mogą pamiętać lepiej wydarzenia dla nich szczególnie radosne i bolesne gorzej natomiast te, do których nie przywiązują specjalnej wagi. Tymczasem to co dla konkretnego badanego nie odgrywa ważnej roli może być bardzo istotne z punktu widzenia badanej społeczności.

---

⁴⁹ Są to spotkania, na które badacz zaprasza członków interesującej go społeczności i pobudza ich do dyskusji na analizowane problemy. Sam jest natomiast jedynie dyskretnie ją prowadzącym i obserwatorem.

⁵⁰ Tak jak to zrobiono w badaniu nad imigrantami w Warszawie zrealizowanym w latach 1995-1997 przez Ośrodek Badań nad Migracjami przy Instytucie Studiów Społecznych UW. Jeden z badaczy wcielił się w rolę imigranta zarobkowego z Ukrainy (był Ukraińcem) i przeprowadził obserwację uczestniczącą jednej z podwarszawskich giełd pracy dla imigrantów. Było to rodzaj studium przypadku, który naświetlił w jaki sposób mogą funkcjonować tego typu imigranckie instytucje. Por. R. Antoniewski, *Przyczynek do badań nad nieformalnym rynkiem pracy cudzoziemców*, "Working Papers" ISS UW, Seria: Prace migracyjne, Nr 3.

⁵¹ G.E. Marcus, M.J.M. Fisher *Anthropology as cultural critique: An experimental moment in the human sciences*, Chicago: University of Chicago Press 1986.

L.M. Smith broni metody biograficznej twierdząc, że wszystko cokolwiek człowiek myśli, mówi lub pisze nie jest wolne od pewnych elementów biografii autora⁵². Wśród badaczy posługujących się tą metodą (zwłaszcza antropologów) popularne jest stanowisko, że przedstawienie własnej interpretacji badanej rzeczywistości przez jej uczestników umożliwia badaczowi jej zbadanie. Zajmując takie stanowisko utrzymują, że opisując historie poszczególnych ludzi pośrednio opisują kulturę w jakiej oni żyją⁵³.

W badaniach migracyjnych odpowiednio zastosowana metoda biograficzna może odegrać bardzo istotną rolę. Historia migracji jednej osoby może odzwierciedlać charakter i mechanizmy innych migrujących w tych samych okolicznościach. Bardzo znanym, należącym już w tej chwili do klasyki, jest przykład zastosowania metody biograficznej przez W.I. Thomas'a i F. Znanieckiego⁵⁴ w drugiej połowie XIX wieku. Na podstawie pamiętników polskich emigrantów opisał on ich losy i życie w Stanach Zjednoczonych.

4.5. Metoda historyczna

W metodzie historycznej wykorzystuje się dokumenty historyczne i różnego rodzaju zapiski z przeszłości takie jak pamiętniki, listy, gazety. Ich analiza umożliwia lepsze zrozumienie zjawisk bieżących osadzonych zawsze w jakimś kontekście historycznym.

Analiza dokumentów historycznych jest często bardzo trudna i wymaga od badacza wiedzy historycznej oraz umiejętności interpretacji tego co czyta w odniesieniu do epoki, z której dany dokument pochodzi.

Metoda historyczna stosowana w badaniach nad migracjami umożliwia np. zrekonstruowanie w kontekście historycznym procesu adaptacji nowej grupy imigrantów w kraju przyjmującym⁵⁵. Dzięki temu łatwiejsze staje się badanie grup mniejszościowych zamieszkujących dany kraj w czasach współczesnych.

4.6. Teoria ugruntowana

Teoria ugruntowana nie wiąże się z żadną szczególną techniką badawczą. Jest metodą, w ramach której mogą być zastosowane różnorodne techniki badawcze, jeżeli tylko badacz uzna je za użyteczne. Charakterystyczne dla niej jest, że rozwój teorii jest równoległy do procesu badawczego. Teoria, którą ma pogłębić dane studium pochodzi z danych empirycznych bądź literatury badanego przedmiotu. W trakcie badania pracuje się nad nią i modyfikuje odpowiednio względem gromadzonych danych. Metodę tę opracowali B. Glasser i A.L. Strauss⁵⁶, którzy prowadzili badania nad działaniem służby medycznej. Najczęściej stosowana jest właśnie do tego typu badań. Odpowiednio stosowana może być jednak bardzo przydatna w badaniach nad migracjami. Dokładniejszy jej opis znajduje się w rozdziale na temat analizy danych.

⁵² L.M. Smith "Biographical Method" w: N.K. Denzin, *Handbook of Qualitative Research* Sage Publications, London-New Delhi 1994, s. 286-306.

⁵³ O. Lewis *Five Families* Basic Books New York 1959 w: N.K. Denzin *Handbook of Qualitative Research* Sage Publications, London-New Delhi 1994, s. 296.

⁵⁴ W.I. Thomas, F. Znaniecki *Chłop polski w Europie i Ameryce* LSW, Warszawa 1976 (pierwotny wydanie: 1918-1920).

⁵⁵ Tak jak zrobiła to E. Morawska w swoim artykule o chłopskich imigrantach z Europy Wschodniej w Stanach Zjednoczonych. Por. E. Morawska "Sociological Ambivalence: The Case of East European Peasant-Immigrant Workers in America, 1880s-1930s", *Qualitative Sociology* Vol.10 No. 3, 1987.

⁵⁶ A.L. Strauss *Qualitative Analysis for Social Scientists*, Cambridge University Press 1996.

4.7. Podsumowanie

Przedstawione metody nie wyczerpują bogactwa metodologii badań jakościowych. Są jednak uznawane za główne i najczęściej stosowane. W badaniach często stosuje się kombinacje kilku z nich. Za podstawową i obejmującą najwięcej technik badawczych można uznać metodę etnograficzną. Wykorzystuje się w niej często metodę biograficzną, a studium przypadku może być ciekawym i wartościowym jej uzupełnieniem. Metoda etnograficzna, uwzględniając wprawdzie kontekst historyczny, skupia się na badaniu czasów współczesnych, podczas gdy celem metody historycznej jest przede wszystkim poznanie przeszłości. Teoria ugruntowana jest natomiast stosunkowo nowym podejściem do badania rzeczywistości wykorzystującym podobnie jak metoda etnograficzna liczne techniki należące do innych metod.

Spośród przedstawionych metod najczęściej, do tej pory, stosowaną w badaniach nad migracją była metoda etnograficzna, w ramach której wykorzystywano również elementy pozostałych metod. Prowadzone były także badania historii migracji za pomocą metody historycznej i analizy dokumentów. Teoria ugruntowana nie była do tej pory szeroko stosowana w tego rodzaju badaniach. Wydaje się jednak, że po pewnych dostosowaniach jej zasad do problematyki migracyjnej mogłaby być bardzo użyteczna dla badaczy studiujących zagadnienia migracyjne.

5. Jakościowe techniki badawcze

5.1. Wywiad

Wywiad jest jednym z najbardziej popularnych narzędzi używanych w badaniach zarówno jakościowych jak i ilościowych przez socjologów, psychologów, antropologów, psychiatrów oraz przedstawicieli innych dziedzin nauki. Obliczono, że w około 90% przeprowadzanych badań społecznych stosuje się wywiad⁵⁷ jako jedno z kilku lub jedyne narzędzie badawcze.

Różnorodne rodzaje wywiadów łączy to, że przeprowadza się je, żeby dowiedzieć się co ludzie jako członkowie danej społeczności czy indywidualne osoby myślą na temat interesującego badacza zjawiska. Uczucia, myśli i zamierzenia ludzkie nie są widoczne dla obserwatorów z zewnątrz i jedynym sposobem na ich poznanie jest rozmowa, czyli wywiad.

W badaniach społecznych używa się czterech głównych rodzajów wywiadów oraz ich kombinacji. Są to:

- nieformalna rozmowa,
- wywiad przeprowadzany w oparciu o ramowy scenariusz rozmowy,
- wywiad składający się z pytań otwartych, czyli takich, które dają respondentowi możliwość odpowiedzi na postawione pytanie własnymi słowami,
- kwestionariusz z pytaniami zamkniętymi, czyli takimi, które umożliwiają odpowiadającemu na nie respondentowi jedynie wybór jednego z wariantów odpowiedzi proponowanych przez badacza.

Rodzaje wywiadów przedstawione są w kolejności od najmniej zestandaryzowanych do całkowicie zestandaryzowanych. Ostatni typ wywiadu wykorzystywany jest prawie wyłącznie w badaniach ilościowych. W podejściu jakościowym używa się trzech pierwszych rodzajów wywiadów.

Każdy z typów wywiadu posiada swoje słabe i mocne strony, których dokładny opis znajduje się w Tabeli 3.

⁵⁷ C. Briggs *Learning how to ask: A sociolinguistic appraisal of the role of the interviewer in social science research*. Cambridge University Press 1986 za: J.A. Holstein, J.F. Gubrium *The Active Interview*, Qualitative Research Methods Series 37, A Sage University Paper 1995, s. 1.

Celem wywiadu w badaniach jakościowych jest wprowadzenie badacza w świat badanego i umożliwienie mu zrozumienia jego perspektywy. Do badacza należy natomiast ułatwienie tego badanemu. Jakość uzyskanych w wywiadzie informacji, zwłaszcza w przypadku metod jakościowych w dużym stopniu zależy od doświadczenia i inteligencji badacza.

5.2. Obserwacja uczestnicząca jako jeden z rodzajów badania terenowego

Badanie terenowe jest bardzo istotną i często stosowaną techniką w badaniach jakościowych. W zależności od założeń i celów badania wyróżnia się:

- **prawdziwy eksperyment w terenie** – obserwacja zachowań ludzi w sztucznie stworzonych warunkach w terenie, którzy wiedzą, że są obserwowani, np. ludzie mówią jakie zrobiło na nich wrażenie to, że ratusz został przemalowany na zielono,
- **eksperyment naturalistyczny** – obserwacja zachowań ludzi w sytuacji stworzonej przez badacza, którzy nie wiedzą, że są obserwowani, np. jeden z badaczy udaje, że zasłabł na ruchliwej ulicy, a drugi obserwuje jak przechodnie reagują na ten fakt,
- **eksperyment naturalny** – obserwacja zachowań ludzi bez ingerencji badacza w ich rzeczywistość,
- **obserwacja uczestnicząca** – obserwacja zachowań ludzi poprzez badacza, który mieszka w badanej społeczności i stara się żyć w myśl jej zasad.

Obserwacja uczestnicząca jest bardzo ważnym i jednym z najczęściej stosowanych w antropologii rodzajów badania terenowego. Polega ona na tym, że badacz żyje razem z obserwowaną społecznością, stara się nauczyć codziennego postępowania jej członków i obserwuje ją. Na podstawie licznych doświadczeń badawczych wiadomo, że zaufanie ludzi, od których chce się uzyskać informacje, najłatwiej zdobyć mieszkając z nimi, uczestnicząc w ich codziennym życiu⁵⁸. Po pewnym czasie badacz zaczyna być bowiem postrzegany jako członek danej społeczności i rodziny. Nigdy nie będzie on oczywiście jednym z badanych (przynajmniej nie powinno się tak stać), ale kiedy jego informatorzy poznają go jako człowieka, kiedy będą mieli możliwość rozmawiania z nim w sytuacjach nieformalnych opowiedzą mu o różnych z pozoru nieistotnych dla badania incydentach, które przeanalizowane i zebrane przez badacza ułożą się w opis życia danej społeczności. Przeprowadzenie tego typu obserwacji jest trudne i wymaga od badacza wytrwałości i niejednokrotnie dużego samozaparcia. Na podstawie doświadczeń badaczy zaobserwowano kilka etapów w obserwacji uczestniczącej.

• **Pierwszy kontakt.** Badacz przyjeżdża na miejsce badania i następują pierwsze kontakty z mieszkańcami.

• **Szok.** Badacz przeżywa pierwsze przerażenie, że nie poradzi sobie w nieznaną rzeczywistość i na ogół chce zaniechać dalszej działalności badawczej.

• **Strach przed tym, że nie osiągnie się celu badania.** Badacz przeżywa niepokoję, że nie uda mu się dotrzeć do rzeczy naprawdę istotnych, że badani powiedzą mu tylko to, co będą chcieli powiedzieć.

• **Załamanie/Przerwa.** Ilość zebranego materiału przerasta badacza. Wydaje mu się, że ma bardzo dużo danych, które nie łączą się w żadną sensowną całość i przez to nie spełniają podstawowych założeń badania. To jest moment kiedy badacz powinien opuścić teren badania i wyjechać na jakiś czas do domu, żeby uporządkować zebrany materiał.

⁵⁸ H. Russell *Research Methods in Anthropology, Qualitative and Quantitative Approaches*, Sage Publications, London-New Delhi 1994, s. 141-143.

Tabela 3. Rodzaje wywiadów

Typ wywiadu	Cechy charakterystyczne	Mocne strony	Słabe strony
Nieformalna rozmowa	Pytania pojawiające się w czasie rozmowy i wynikające z jej kontekstu zadawane są w naturalnej kolejności w miarę rozwoju rozmowy. Temat pytań i sposób ich zadawania nie są sprecyzowane przed realizacją wywiadu.	<ul style="list-style-type: none"> • Umożliwia poruszanie istotnych dla rozmówcy kwestii. Zmniejsza niebezpieczeństwo zadawania nieodpowiednich (niezrozumiałych dla rozmówcy, nie pasujących do badanej społeczności, przypadku) pytań. • Wywiady prowadzone są w oparciu o poczynione wcześniej obserwacje. • Może być dobrze dopasowany do konkretnego rozmówcy i okoliczności. 	<ul style="list-style-type: none"> • Różnorodne informacje uzyskane od różnych badanych przy użyciu różnych pytań. • Uzyskuje się mało systematyczne i porównywalne dla różnych badanych dane. Może pojawić się pewien chaos w uzyskanych w rozmowie informacjach. Zwłaszcza jeżeli pewne zadane przez badacza pytania nie wynikają naturalnie z poprzedzającej je rozmowy. • Uporządkowanie i analiza danych może być bardzo trudna.
Wywiad w oparciu o scenariusz rozmowy	Temat rozmowy i informacje, które ma uzyskać badacz są sprecyzowane przed wywiadem w formie ogólnego scenariusza rozmowy. Badacz decyduje o kolejności i sposobie zadawania pytań.	<ul style="list-style-type: none"> • Istnienie scenariusza podnosi porównywalność i wprowadza pewną systematyczność w danych dla każdego respondenta. • Pewne logiczne nieciągłości scenariusza mogą być zatuszowane lub zlikwidowane w czasie rozmowy. • Wywiad nie traci formy rozmowy i jest dopasowany do konkretnej sytuacji wywiadu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ważne i istotne dla badania kwestie mogą zostać pominięte. • Dowolność w kolejności i sposobie zadawania przez badacza pytań może owocować skrajnie różnymi odpowiedziami badanych. Różnorodność ta może wynikać z odmiennie przyjmowanych przez badaczy perspektyw (efekt ankietarski). To natomiast może znacznie utrudnić porównywalność zebranych od różnych respondentów danych.

<p>Wywiad standaryzowany z pytaniami otwartymi</p>	<p>Kolejność i sposób zadawania pytań są dokładnie sprecyzowane. Wszystkim badanym zadawane są w tej samej kolejności te same podstawowe pytania. Są one "całkowicie" otwarte. Badani odpowiadają na nie własnymi słowami. Nie stawia się ich przed wyborem konkretnych odpowiedzi czy wariantów.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Badani odpowiadają na te same pytania, co zwiększa porównywalność ich odpowiedzi. • Redukuje się efekt ankierski (wpływ przeprowadzającego wywiad na sposób odpowiedzi badanych) i różnicowanie w sposobie przeprowadzania wywiadu w sytuacji gdy w badaniu bierze udział kilku badaczy. • Warsztat badawczy wykorzystany w badaniu jest bardziej przejrzysty i łatwiejszy w ocenie dla osób korzystającym z wyników badania. • Stały zestaw pytań ułatwia uporządkowanie i analizę danych. 	<ul style="list-style-type: none"> • Pozostawia bardzo niewielkie możliwości dostosowania sposobu przeprowadzania wywiadu do konkretnego rozmówcy i okoliczności. • Standardowy sposób zadawania pytań może ograniczyć i zmniejszyć naturalność i odpowiedniość zadawanych pytań i odpowiedzi.
<p>Kwestionariusz</p>	<p>Rodzaj i kategorie pytań i odpowiedzi są zaprojektowane na początku badania. Respondent wybiera spośród grupy określonych wariantów odpowiedzi.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Analiza danych jest łatwa. • Odpowiedzi mogą być bezpośrednio porównywane i agregowane. • Można zadać dużo pytań w krótkim czasie. 	<ul style="list-style-type: none"> • Respondenci muszą dopasować swoje doświadczenia i odczucia do kategorii stworzonych przez badacza. • Może być postrzegany jako bezosobowy, nie dopasowany odpowiednio do badanego zjawiska, mechaniczny. • Przez tak sztywno określoną formę pytań, która ogranicza respondentów w wyborze pytań może nie odzwierciedlać tego co respondenci naprawdę myślą i czego doświadczyli

Źródło: Opracowanie własne

- **Powrót po przerwie.** Na tym etapie badacz powinien skoncentrować się na wybranych w czasie przerwy zagadnieniach.

- **Zmęczenie informatorów.** W tej fazie przychodzi moment kiedy informatorzy badacza są już zmęczeni jego obecnością i zadawanymi przez niego pytaniami. Sam badacz zaczyna dostrzegać, że nie uzyskuje już żadnych dodatkowych informacji, że rozmawiający z nim ludzie zaczynają się powtarzać. Przychodzi moment na powtórne przejrzanie i posegregowanie danych.

- **Opuszczenie terenu badania.** Badacz ma poczucie, że ilość zebranych jest wystarczająca dla celów badawczych. Opuszcza więc definitywnie badaną społeczność.

Nie można określić jak długo trwa każdy z wyszczególnionych powyżej etapów. Samo badanie może bowiem trwać od kilku tygodni do kilku lat. Zależy to od tematu badania i złożoności studiowanych zagadnień.

Od badacza stosującego obserwację uczestniczącą wymaga się obiektywności, czyli nie oceniania badanej rzeczywistości przez pryzmat własnych wrażeń i odczuć. Powinien też bardzo uważać, żeby nie związać się emocjonalnie ze społecznością, którą bada. Wtedy grozi mu bowiem, że z badacza stanie się jej członkiem. Na perspektywę jaką badacz jest w stanie przyjąć wobec obserwowanego układu wpływa wiele czynników. Do najważniejszych z nich zalicza się:

- kulturę z jakiej pochodzi,
- cechy osobowe (skłonność do empatii),
- płeć (często kobietom łatwiej wczuć się w sposób myślenia innych),
- zagrożenie jakie może przynosić ze sobą praca w terenie.

Obserwacja uczestnicząca jest trudną w stosowaniu techniką. Nie każdy jest w stanie z niej korzystać. Badacz może przeżywać liczne załamania, tęsknić za swoim własnym życiem. Nie każdy poza tym potrafi pozostać obiektywnym wobec działań ludzi, z którymi przez jakiś czas żyje. Niebezpieczeństwo, że badacz nie sprosta wymogom obiektywizmu jest jednym z największych zagrożeń dla jakości zbieranych danych.

Obserwacja uczestnicząca posiada jednak pewne cechy, których nie ma żadna z innych technik stosowanych w terenie, które zapewniają dużą istotność zbieranych danych. Dlatego jest obecnie bardzo szeroko stosowana. Jej atuty to:

- Badacz może mieć dostęp do intymnych spraw;
- Obserwowani przywykają do obecności badacza przez co zmniejsza się tzw. reaktywność badacza. Ludzie są w jego obecności naturalni i rzadziej go oszukują niż w przypadku innych technik badania terenowego;
- Badacz może dostosować swoje techniki badawcze i rodzaj pytań do kultury badanej społeczności, gdyż żyjąc w niej lepiej ją rozumie niż ktoś z zewnątrz;
- Badacz mieszkając z daną społecznością rozumie choćby intuicyjnie rządzące nią mechanizmy;
- Niektóre zagadnienia, szczególnie te drażliwe dla danej społeczności, można badać tylko za pomocą obserwacji uczestniczącej.

5.3. Analiza dokumentów

Analiza dokumentów jest techniką stosowaną przede wszystkim w badaniach nakierunkowanych na studiowanie przeszłości. Polega na studiowaniu tekstów pochodzących z epoki, która jest przedmiotem badania. Dokumentami mogą być pisma urzędowe, listy, ale także nagrania na taśmach magnetofonowych i video. Przy analizie dokumentów trzeba mieć na uwadze czas, okoliczności i miejsce w jakich powstały. Podobnie jak w przypadku badania innej niż własna kultura gdy powinno wczuć się w perspektywę przedstawicieli tej kultury, analizujący dokumenty musi starać się studiować je przez pryzmat okoliczności w jakich powstały. Bardzo dobrymi przykładami na to jak

trudna może być czasem analiza dokumentów, są liczne teksty metodologiczne na temat tego jak podejść do pracy z dokumentami urzędowymi, które powstały w czasach PRL. Są to zbiory wskazówek dotyczących na przykład tego jak rozumieć pewne zawarte w nich stwierdzenia, jakie informacje mogą być przemilczane, a jakie zawołowane⁵⁹.

Jest wiele metod analizy dokumentów. Zasady są właściwie takie same jak prawa rządzące analizą danych jakościowych, których szeroki opis znajduje się w rozdziale 5.

5.4. Podsumowanie

Wywiad, obserwacja i analiza dokumentów są technikami najczęściej stosowanymi w badaniach jakościowych. Najczęściej stosuje się kombinacje tych technik. Wywiad pozwala dowiedzieć się od badanych tego czego nie da się zaobserwować, analiza dokumentów umożliwia natomiast poznanie tła historycznego badanego zagadnienia.

Sposób w jaki zbierane są dane jakościowe istotnie wpływa na możliwości ich analizy w późniejszej fazie badania. Wartość materiału w bardzo dużym stopniu zależy natomiast od kwalifikacji badacza. Dlatego też od prowadzących obserwacje i wywiady jakościowe wymaga się dobrego przygotowania warsztatowego i samodyscypliny.

6. Analiza danych

6.1. Wstęp

Analiza danych zebranych za pomocą metod jakościowych zdecydowanie różni się od analiz przeprowadzonych metodami jakościowymi. W literaturze przedmiotu często porównywana jest do bardzo skomplikowanej układanki puzzle.

“Kiedy przystępuje się do interpretacji danych jakościowych to jakby zaczynało się układać składające się z miliona podobnych do siebie kawałków puzzle. Fakt, że nie istnieje jeden sposób jego ułożenia czyni je jeszcze trudniejszym. Jeden kawałek może pasować w wiele różnych miejsc. Wyobraźmy sobie poza tym, że mamy do czynienia z obrazkiem, na którym znajdują się wszystkie odmiany szarości i zorientowanie się na podstawie wzoru gdzie może pasować dany szary kawałek jest niemożliwe”⁶⁰.

W badaniach jakościowych etap analityczny powinien być realizowany równolegle do etapu zbierania danych. Materiał badawczy stanowią w tym przypadku nierzadko ogromne ilości spisanych i nagranych na magnetofon wywiadów, notatki z terenu, wspomnienia badacza. Dlatego też bardzo ważne jest żeby badacz studiujący dane zjawisko, instytucję czy społeczność potrafił odpowiednio wybrać z ogromnej ilości informacji jakich dostarcza pobyt w terenie i rozmowy z ludźmi, te, które są istotne z punktu widzenia celów badania. Dodatkowo powinien mieć cały czas poczucie, że “panuje” nad zebrany przez siebie i innych materiałem, co umożliwi mu jedynie systematyczna selekcja i segregowanie materiału. Końcowy raport jest efektem sposobu gromadzenia i porządkowania danych oraz właściwej analizy przeprowadzonej na wszystkich uzyskanych materiałach.

Odpowiednio zgromadzone dane jakościowe są bogatym zbiorem informacji na temat studiowanego zjawiska. Ich analiza w większym stopniu niż w przypadku ilościowych danych zagrożona jest jednak wpływem badacza. Istnieje niebezpieczeństwo, że będzie on je tłumaczył i opracowywał poprzez pryzmat kultury, z której pochodzi, a

---

⁵⁹ A. Sułek “Sociolog wobec danych urzędowych: przyczynek do metodologii badania nieankietowego”, *Kultura i Społeczeństwo* Vol. 30, Nr 1, 1986.

⁶⁰ M.S. Feldman *Strategies for Interpreting Qualitative Data* Qualitative Research Methods Series Vol. 33 Sage Publications 1995, s. 2.

także osobistych odczuć. Dodatkowo wadą i zaletą materiałów jakościowych jest to, że mogą zostać zinterpretowane na różne sposoby i żadna z tych interpretacji nie będzie błędna, co nie znaczy, że tak samo wiarygodna i uprawniona. Wnioski jakie wyciąga badacz zależą od tego jaką perspektywę filozoficzną zjawisk społecznych przyjmuje oraz jakie są cele jego badania. Analiza nie może mieć jednak charakteru luźnych skojarzeń. Nie powinna składać się jedynie z przytaczanych pojedynczych wypowiedzi badanych. Tego typu opracowania traktowane są jako ciekawe opowiadania z badania i nie uważa się ich za poważne prace naukowe, które mają wkład do naukowego dorobku teoretycznego i empirycznego. Od badacza analizującego dane jakościowe oczekuje się wytłumaczenia słów respondentów, osadzenia ich w kontekście przeprowadzonego badania i teorii badań społecznych. Powinien umieć przedstawić na jakich prawach funkcjonuje badany układ, a nie tylko co na jego temat mówią w niego zaangażowani ludzie.

Jakościowe metody analizy mają to do siebie, że właściwie nigdy nie można ich uznać za dokończone i ostateczne. W przypadku danych ilościowych zbiór możliwych interpretacji jest ograniczony przez zasób zmiennych i dostępne procedury matematyczne, które mogą być wykorzystane przy ich analizie. Dane jakościowe mogą być natomiast interpretowane niemal w nieskończoność. Istnieje bowiem wiele metod analizy i perspektyw z jakich mogą być rozpatrywane. Poza tym niemożliwe jest dogłębne przeanalizowanie wszystkich informacji, które zostały zebrane. Badacz zajmuje się tylko tymi, które są dla niego ważne. Tymczasem inny badacz zainteresowany odmiennymi zagadnieniami może wykorzystać te same dane do przyjrzenia się innemu aspektowi danego zjawiska.

Metoda analizy powinna być odpowiednio dobrana do rodzaju danych i celu badania. Tak jak nie ma jedynej możliwej interpretacji jakościowego materiału empirycznego tak nie ma i gotowej recepty doboru odpowiedniej metody. Bardzo ważne jest natomiast, żeby w raporcie został jasno przedstawiony warsztat badacza, techniki jakie stosował i założenia z nimi związane. Poszczególne metody analizy danych jakościowych wiążą się z jednym lub kilkoma paradygmatami nauk społecznych. Od tego jak znaczące są założenia paradygmatu dla danej metody oraz od tego ile ich jest, zależy stopień uniwersalności metody. Niektóre z technik analizy są zrozumiałe jedynie dla dobrze znających konkretny nurt nauk społecznych inne mogą być stosowane bez szczegółowych nawiązań do teorii socjologicznej.

Każdą z metod analizy danych można umieścić na skali, na której jednym końcu będą metody narracyjne, a na drugim metody analityczne. Pierwsze z nich należą do bardziej "miękkich" czyli takich, w których intuicja i spostrzegawczość badacza są podstawowymi czynnikami decydującymi o jakości uzyskanych wniosków. Rezultaty analizy przedstawia się w ich przypadku za pomocą opisu badanego zagadnienia i zaobserwowanych prawidłowości. Metody analityczne prowadzą najczęściej do stworzenia pewnego modelu badanej rzeczywistości. Ich celem jest wyodrębnienie pewnych kategorii analitycznych służących do opisu danego zjawiska. W praktyce większość metod jakościowej analizy danych posiada cechy metod narracyjnych i analitycznych. W zależności od natężenia cech z jednej bądź drugiej grupy metody można uznawać za bardziej narracyjne lub bardziej analityczne.

Jakościowe metody analizowania danych różni od siebie także rodzaj danych do jakich można je zastosować. Jedne o bardziej ogólnych zasadach można stosować do danych zebranych za pomocą różnych technik badawczych, inne natomiast na przykład tylko do analizy tekstu.

6.2. Podejście etnometodologiczne

Etnometodologiczne podejście do analizy danych wywodzi się z jednej z teorii nauk społecznych – etnometodologii. Za jej twórcę uważa się E. Garfinkel'a⁶¹. W myśl jej założeń członkowie danej kultury posiadają własne werbalne i niewerbalne sposoby na kreowanie sensów codziennego życia i postępowania.

Założenia etnometodologii:

- Działania i interakcje są nośnikami znaczeń dla ludzi w nich uczestniczących. Zarówno postępowanie w myśl ustalonych norm jak i odstępowanie od nich są działaniami, które mają sens. Podczas gdy sens ogólnie przyjętego postępowania jest najczęściej ogólnie znany, to istota działań dewiacyjnych musi zostać dopiero określona. Określona też musi być istota tych aktów co do których nie istnieje system ogólnie podzielanych norm.

- Uczestnicy działań stale używają etnometod, żeby określić znaczenia poszczególnych kroków. Sposoby jakie w tym celu stosują są przedmiotem szczególnego zainteresowania badaczy etnometodologów.

Główne myśli nurtu etnometodologicznego

- Ludzie będą postrzegać rzeczy takimi jakimi im się wydaje, że są, chyba że pojawią się jakieś przesłanki, żeby myśleć inaczej

- Znajomość sytuacji przez aktorów jest na początku niepełna i zwiększa się w trakcie toczenia się wydarzeń

- Ludzie biorący udział w jakimś zbiorowym kierowanym przez kogoś przedsięwzięciu zakładają, że inni postrzegają je tak samo jak oni. Będą oni szukali potwierdzeń na to, że istnieje takie zbiorowe postrzeżenie.

Analiza danych realizowana w myśl podejścia etnometodologicznego ma na celu odkrycie w **jaki sposób** w danym układzie kreowane są pewne wspólne znaczenia i organizowana jest jego wewnętrzna rzeczywistość. Mniej istotne jest natomiast **jakie** to są znaczenia. Kładzie ona zatem nacisk na zidentyfikowanie procesu, a nie faktów. W myśl założeń etnometodologii, nie da się odkryć ogólnych praw rządzących społecznością gdyż są one zależne od okoliczności i mogą ulegać pewnym zmianom. Celowe i ważne jest natomiast odnalezienie wspólnej dla członków danej społeczności płaszczyzny porozumienia, która umożliwi badanym wchodzenie w interakcje pomiędzy sobą, a która nie od razu jest dostrzegana przez osobę z zewnątrz jaką jest badacz. Etnometodologowie twierdzą ponadto, że jeżeli zdarzają się jakieś odstępstwa w postępowaniu niektórych z przedstawicieli badanej społeczności, są one uważane przez pozostałych za celowe i w jakiś sposób uzasadnione. Dlatego też interpretują je oni w kategoriach pewnych wspólnych dla układu, do którego należą, znaczeń. Zrozumienie w jaki sposób ukształtowały i cały czas kształtują się owe wspólne znaczenia stanowi klucz do zrozumienia sposobu działania badanego rzeczywistości. Ich zidentyfikowanie jest nawet łatwiejsze kiedy uda się zaobserwować jakieś dewiacyjne zachowanie i to jak pozostali "radzą" sobie z nim. Dlatego też etnometodologowie obserwują interakcje pomiędzy członkami badanej zbiorowości i starają się na ich podstawie zrozumieć w jaki sposób kreowane jest tzw. zbiorowe postrzeżenie i nadawany jest sens poszczególnym działaniom. Znajomość tego procesu czyni działania członków badanej społeczności bardziej przewidywalnymi.

Etnometodologiczne podejście do analizy danych jest ściśle związane z etnometodologicznym nurtem w teorii socjologicznej. Z uwagi jednak na to, że twórcy etnometodologii opracowali także zbiór wytycznych o tym jak badać i interpretować społeczną rzeczywistość uważane jest za jedno z podejść w badaniach jakościowych i ich analizie. Jest to raczej zbiór wskazówek o tym jak patrzeć na dane jakościowe i jakimi wytycznymi kierować się przy ich analizie, niż konkretna technika pracy z danymi. Można

⁶¹ E. Garfinkel *Studies in Ethnomethodology*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall 1970

je stosować do materiałów pochodzących z obserwacji, wywiadów, a także jako metodę analizy dokumentów. Zalicza się ono do bardziej narracyjnych metod analizy i jest często stosowane przez badaczy używających w swoich studiach metody etnograficznej.

Pytanie na jakie szuka się odpowiedzi w tej metodzie:

W jaki sposób i w oparciu o jaką płaszczyznę porozumienia kształtowane jest zbiorowe rozumienie pewnych zjawisk?

6.3. Analiza dramaturgiczna

Analiza dramaturgiczna związana jest z innym bardzo istotnym w teoriach socjologicznych nurtem – interakcjonizmem, którego twórcą jest E. Goffman⁶². Dla celów swojej teorii przedstawiał on życie społeczne jako sztukę teatralną, a ludzi jako aktorów. W interakcjonizmie kładzie się nacisk na to jak powstaje i zmienia się w wyniku interakcji pomiędzy członkami badanych zbiorowości pewny symboliczny porządek, który określa status i identyfikacje poszczególnych jednostek. Główne zasady podejścia interakcjonistycznego w badaniach przedstawia Tablica 5.

Analiza dramaturgiczna stosowana jest do opisu pewnych zdarzeń jako sztuki teatralnej, w której każdy z biorących w niej udział ma swoją rolę. Uczestniczący w niej aktorzy dobrze znają swoje i innych role. Zrozumienie scenariusza tej sztuki i znaczenia każdej z ról pozwala na przedstawienie sensu obserwowanej sytuacji.

Tablica 5. Zasady podejścia interakcjonistycznego

Zasada	Zastosowanie
Ustalanie relacji pomiędzy symbolami i interakcjami	Pokazanie jak znaczenie pojawia się na skutek pewnych zachowań
Przyjmowanie perspektywy “aktorów”	Uczenie się powszechnego w danej społeczności sposobu postrzegania rzeczywistości i interpretowanie go poprzez socjologiczną perspektywę
Obserwowanie tego jak interakcja odbywa się w konkretnych sytuacjach	Zbieranie danych w naturalnych dla badanych warunkach
Badanie zarówno procesu jak i stabilności	Badanie jak symbole i zachowania zmieniają się w czasie i w zależności od sytuacji
Generalizowanie z opisów do teorii	Próba stworzenia uniwersalnych propozycji dotyczących interakcji

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: D. Silverman *Interpreting Qualitative Data*, Sage Publications London 1997⁶³

⁶² E. Goffman *Człowiek w teatrze życia codziennego*, PIW, Warszawa 1981.

⁶³ Oryginalna tablica zawierała jeszcze kolumnę o nagłówku: “Przykłady zastosowań”, które były wzięte z badań nie znanych bliżej autorce.

Metoda ta ma zastosowanie przede wszystkim do danych pochodzących z obserwacji. Może służyć także do opracowywania materiałów pochodzących z tzw. fokusów⁶⁴. Analiza dramaturgiczna należy do metod narracyjnych i choć jest to autonomiczna technika analizy danych może być bardzo użytecznie zastosowana we wstępnej analizie danych, a nawet wstępnej fazie badawczej.

Pytanie na jakie szuka się odpowiedzi w tej metodzie:

Jaki jest scenariusz badanych działań i jakie znaczenie odgrywają w nim poszczególni aktorzy?

6.4. Dekonstrukcja

6.4.1. Ogólnie o metodzie

Wszystko co jest pisane, mówione lub robione podlega tzw.: “selektywnej i częściowej reprezentacji⁶⁵”. Badaną rzeczywistość można interpretować na podstawie tego co zostało napisane, powiedziane lub zrobione, ale też na podstawie tego co napisane, powiedziane lub zrobione nie zostało. Dekonstrukcja jest metodą analizy danych, której celem jest stosowanie drugiego sposobu wnioskowania. U podstaw tego podejścia leżą następujące założenia:

- W każdej kulturze istnieje pewna wspólna ideologia, która określa to co może i nie może być powiedziane głośno;
- Przedstawiciele danej kultury działają w myśl istniejącej ideologii. To co mówią, robią i piszą powstaje jedynie w ramach określonych przez rządzącą ideologię.

Celem dekonstrukcji jest znalezienie sposobu na zidentyfikowanie tych ograniczeń ideologicznych i tego, czego badani sami nie powiedzą. Wyróżnia się kilka rodzajów dekonstrukcji służących temu celowi.

6.4.2. Identyfikacja tego co nie zostało powiedziane

Jest to metoda analizy, która koncentruje się na tym co nie zostało wypowiedziane przez rozmówców. Co to oznacza, dlaczego nie zostało powiedziane.

6.4.3. Bagatelizowanie dychotomii istniejących w badanej społeczności

W tej metodzie zwraca się uwagę na to, że przez to, że istnieje tendencja do stwarzania ostrych granic pomiędzy pewnymi grupami i zjawiskami, pojawia się niebezpieczeństwo, że nie zauważy się związku pomiędzy nimi. Postulatem wysuwany w tej metodzie jest nie skupianie się na charakterystykach grup, ale raczej indywidualnych ludzi, co pozwoli na lepsze zrozumienie powiązań pomiędzy nimi i uniknięcie pewnych fałszywych generalizacji. Dzięki temu możliwe będzie zidentyfikowanie zjawisk, które nie miałyby racji bytu, gdyby rzeczywiście badana społeczność była podzielona na dychotomiczne grupy.

---

⁶⁴ Por. przypis 49.

⁶⁵ P.K. Manning *Organisational Communication*, New York: Aldine de Greyter 1992 za: N.K Denzin *Handbook of Qualitative Research* Sage Publications London-New Delhi 1994.

6.4.4. Uporządkowanie chaotycznie udzielanych odpowiedzi

Kiedy ludzie nie mogą o czymś powiedzieć wprost, to udzielają informacji w sposób chaotyczny, zawiły. W kolejnym sposobie dekonstrukcji zwraca się uwagę na konieczność porządkowania tego typu wypowiedzi. Informacje w nich zawarte mogą bowiem dotyczyć spraw, które znajdują się na pograniczu tabu i zagadnień, o których można mówić otwarcie, na pograniczu dewiacji i postępowania w sposób społecznie akceptowalny. W ten sposób badacz może być świadkiem tego jak badany pośrednio mówi o ograniczeniach jakie narzuca mu panująca ideologia.

6.4.5. Dekonstrukcja – uwagi końcowe

Analiza dekonstrukcji podobnie jak metoda etnometodologiczna umożliwia analizowanie danych zebranych poprzez obserwację, wywiady i pochodzące z dokumentów. Należy do metod narracyjnych, choć w większym stopniu niż podejście etnometodologiczne i analiza dramaturgiczna posiada cechy metody analitycznej. Może prowadzić do stworzenia modelu opisującego dominującą w danym układzie ideologię.

Pytanie na jakie szuka się odpowiedzi w tej metodzie:

Jakie są ograniczenia narzucane przez panującą w danej społeczności ideologię na sposoby działania jej członków i opinie przez nich wyrażane?

6.5. Analiza semiotyczna

6.5.1. Ogólnie o analizie semiotycznej

Semiotyka jest metodą analizy danych stosowaną często w badaniach lingwistycznych. „Semiotyka wiąże się ze wszystkim co może być traktowane jako symbol. Symbol jest natomiast tym czego używa się do wyrażenia czegoś czego nie mówi się wprost⁶⁶”. Podstawowym założeniem wysuwany przez badaczy stosujących metodę semiotyczną jest, że pod zewnętrznymi, postrzeganymi zjawiskami kryje się jakaś podstawowa struktura badanego układu. Znaczenie tych symboli nie jest jednak niezmiennie. Zależy ono od tego w jakiej relacji pozostają one z innymi symbolami oraz od różnic pomiędzy nimi i innymi symbolami. Zadaniem analizy semiotycznej jest zidentyfikowanie ukrytych znaczeń symboli oraz określenie powiązań pomiędzy nimi charakterystycznych dla badanego układu.

Techniki analizy semiotycznej powstały w oparciu o gramatykę języka. Istnieje kilka sposobów analizy danych tego typu. Poniżej przedstawione są niektóre z nich.

---

⁶⁶ U. Eco *A theory of semiotics* Bloomington: University of Indiana Press 1976 za: M.S. Feldman *Strategies for Interpreting Qualitative Data* Qualitative Research Methods Series Vol. 33 Sage Publications 1995, s 21-22.

6.5.2. Grupy semiotyczne

Metoda grup semiotycznych jest przydatna do naświetlenia badanego zjawiska i pozwala na uporządkowanie sposobów, w jaki myślą i wyrażają się o nim osoby zaangażowane w badany układ, w kategorii analityczne.

Analizę rozpoczyna się od zbudowania tabeli z trzema kolumnami o następujących nagłówkach:

- Różne sposoby nazewnictwa dla tego samego zjawiska;
- Konotacje wynikające z użytych w pierwszej kolumnie wyrazów, czyli to jakie nośniki znaczeń one w sobie zawierają. Np. słowo fotel (pierwsza kolumna) kojarzy się z wygodą, spokojem, odpoczynkiem itp.;
- Kolumna, w której zamieszcza się to co wynika z konotacji wyrazów zawartych w drugiej kolumnie dla badanego aspektu zjawiska.

W każdej z następnych kolumn występuje mniej określeń. Dzięki takiej analizie można uporządkować i pogrupować pewne grupy określeń oraz nadać otrzymanym grupom kategorii analityczne⁶⁷.

6.5.3. Łańcuchy semiotyczne

Metoda łańcuchów semiotycznych jest bardzo przydatna, żeby pokazać jak pewne zbiory stosowanych na co dzień symboli odróżniają od siebie przeciwstawne sposoby rozwiązywania lub postrzegania pewnych zagadnień. W tym celu tworzy się listę charakterystycznych dla badanego zjawiska faktów lub sposobów działania oraz analogiczną listę dla zjawiska, które można uznać za przeciwne lub skrajnie odmienne od badanego (np. zbiór cech przypisywanych cudzoziemcom i Polakom). Następnie na podstawie obserwacji, własnych doświadczeń i ogólnych przekonań określa się znaczenie zebranych symboli i to w jaki sposób odróżniają od siebie odmienne sposoby działania lub zjawiska. Otrzymane na tej zasadzie swoistej indukcji konotacje codziennych symboli złożą się na charakterystykę dwóch funkcjonujących na zasadzie przeciwieństw zjawisk, zagadnień, działań, grup ludzi itp.⁶⁸.

6.5.4. Kwadraty semiotyczne

Metodę kwadratów semiotycznych wykorzystuje się do podobnie jak metodę łańcuchów semiotycznych do identyfikacji symboli wyrażających przeciwieństwa występujące w danej kulturze. Pozwala ona jednak na bardziej złożoną analizę powiązań pomiędzy dwoma zjawiskami.

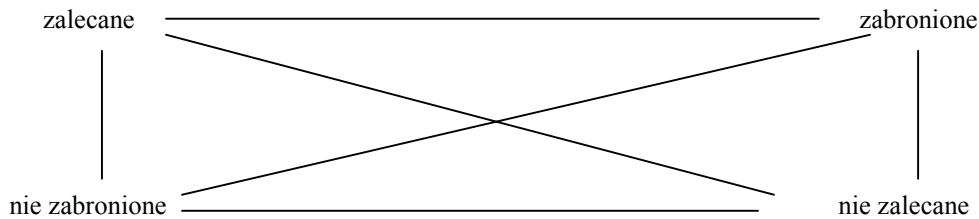
Kwadraty semiotyczne przedstawiają system praw, za pomocą których tworzone są pewne znaczenia. W myśl teorii leżącej u podstaw tej metody gramatyka języka i przez to też życie opiera się na przeciwieństwach.

W oparciu o powyższe zależności można zbudować kwadrat. Zagadnienia leżące na jego przekątnych są całkowicie sprzeczne ze sobą i wzajemnie się wykluczają. Nie mogą istnieć jednocześnie. Na poziomych bokach kwadratu znajdują się przeciwieństwa, ale takie, które mogą istnieć równocześnie, choć towarzyszyć temu będą pewne napięcia (szczególnie na górnym boku kwadratu). Na pionowych bokach kwadratu zjawiska są połączone relacją wynikania, w taki sposób, że dolne wynikają z górnych (por. Rysunek 1.).

---

⁶⁷ Por. przykład w Załączniku 2.

⁶⁸ Por. przykład w Załączniku 2.

Rysunek 1. Kwadrat semiotyczny

Ten sposób analizy pozwala określić powiązania pomiędzy badanymi elementami układu kiedy umieści się je na właściwych wierzchołkach kwadratu⁶⁹.

6.5.5. Analiza semiotyczna – uwagi końcowe

Semiotyka jest podejściem związanym ze studiami nad różnymi kulturami. W myśl jej założeń “kultura jako całość powinna być badana jako zjawisko komunikacyjne oparte na systemie znaków i symboli”.

Metody analizy semiotycznej należą do analitycznych, opierają się bowiem w dużym stopniu na zasadach gramatycznych rządzących językiem. Podobnie jednak jak w przypadku innych technik jakościowej analizy danych dużą rolę odgrywa w nich intuicja badacza. Stosuje się je głównie do analizy wypowiedzi badanych czyli materiału pochodzącego z wywiadów lub do wszelkiego rodzaju dokumentów pisanych⁷⁰.

Pytanie na jakie szuka się odpowiedzi w tej metodzie:

Jakie znaczenia i struktury działania kryją się pod słowami i symbolami używanymi w danej kulturze?

6.6. Teoria ugruntowana - analiza danych

Jedną z najbardziej uniwersalnych technik jest tzw. teoria ugruntowana. Jest to nie tylko metoda prowadzenia badań jakościowych, ale i sposób na analizowanie danych, który ma prowadzić do stworzenia lub rozwinięcia pewnej teorii. Analiza opiera się ona na indukcji i polega na dokładnym studiowaniu, często zdanie po zdaniu, wyrażenie po wyrażeniu notatek z badania terenowego, wywiadu lub innych dokumentów.

Teoria ugruntowana opiera się na modelu konceptualno-wskaźnikowym. Wynikiem badania i analizy powinien być model opisujący jak pewien “koncept”, zagadnienie warunkowane jest przez wyodrębnione w badaniu wskaźniki. W tym celu analiza powinna dążyć do zidentyfikowania możliwie wyczerpującej listy tych wskaźników, ich wzajemnych relacji oraz tego w jaki sposób oddziałują na badane zagadnienie.

Pierwsze etapy tego procesu są bardziej “otwarte” niż końcowe. W jego trakcie niektóre z postawionych we wczesnej fazie badania hipotez okazują się błędne. Stopniowo udaje się zidentyfikować powiązania pomiędzy kategoriami analitycznymi. Analiza powinna składać się z drobnych kroków prowadzących do stworzenia teorii. Trzeba unikać pobieżnie wyciąganych wniosków.

Podstawą tego podejścia jest odpowiednia i systematyczna konceptualizacja materiałów poprzez kodowanie. Kodowanie odróżnia od opisywania treści zawartych w

⁶⁹ Por. przykład w Załączniku 2.

⁷⁰ Przykłady zastosowania poszczególnych typów analizy semiotycznej znajdują się w Załączniku 2.

materiałach to, że polega ono nie tylko na określaniu i nazywaniu kategorii analitycznych, ale także na wskazaniu:

- warunków w jakich one się pojawiają,
- interakcji pomiędzy aktorami działań opisywanych przez dany kod,
- strategii i taktyk związanych z danym kodem,
- konsekwencji z istnienia danego kodu (a dokładniej sytuacji opisywanej przez niego).

Kolejne jego etapy to:

- **kodowanie otwarte** – intensywna analiza części zgromadzonych materiałów, (stawianie pytań generujących objaśnienia alternatywnych przebiegów wydarzeń), formułowanie wstępnych kategorii analitycznych,

- **kodowanie osiowe** – konceptualizacja szerszej partii materiału w celu stworzenia kategorii i wymiarów opisujących jak największą jej część,

- **kodowanie selektywne** – konceptualizacja całego materiału za pomocą jednej lub dwóch kluczowych kategorii analitycznych⁷¹⁷².

Innym bardzo ważnym elementem opisywanej metody jest sporządzanie w trakcie badania notatek tzw. **mem**. Mogą one zawierać pytania, które nasunęły się badaczowi oraz jego uwagi i spostrzeżenia.

Równoległe do procedury kodowania odbywa się zbieranie danych. Na początku badacz staje przed szeroko zakrojonymi możliwościami pozyskiwania danych. W miarę jak za pomocą kodowania wprowadza porządek w zebranych wcześniej danych oraz stawia sobie pytania wynikające z treści w nich zawartych, zbieranie kolejnych materiałów staje się również bardziej uporządkowane. Ma miejsce tzw. teoretyczny dobór próby, który polega na tym, że badacz na podstawie sporządzonych wcześniej notatek (mema), postawionych pytań i stworzonych kodów stara się uzyskać informacje, które są mu potrzebne, żeby wypełnić luki w swoich danych i odpowiedzieć sobie na postawione pytania. Ten proces trwa dopóki zebrane dane nie wyczerpią pytań badacza i budowana teoria nie będzie zadowalająco spójna.

Jakościową analizę danych stosowaną w teorii ugruntowanej można zaliczyć do metod analitycznych. Intuicja badacza odgrywa istotną rolę w początkowym etapie analizy. Dalsze jej części wymagają jednak od niego konsekwentnego porządkowania kategorii analitycznych, które prowadzi do stworzenia modelu konceptualno-wskaźnikowego. Spośród wszystkich przedstawionych do tej pory metod ta stawia sobie najbardziej ambitny cel – stworzenie teorii. W metodzie tej przy analizie korzysta się z wszelkiego rodzaju materiałów uznanych przez badacza za istotne. Analizuje się je pod kątem stworzenia jednego spójnego modelu.

6.7. Uwagi końcowe na temat przedstawionych metod analizy danych

Przedstawione powyżej metody analizy danych jakościowych to tylko niektóre z szerokiego spektrum dostępnych technik. Zostały one uszeregowane według stopnia ich narracyjności. Poczynając od tych najbardziej “miękkich”, a kończąc na tych, o których można mówić jako o analitycznych. Charakterystyczne dla tej grupy jest to, że posiadają one stosunkowo mało kłopotliwych założeń teoretycznych. W każdej z nich nacisk analizującej osoby położony jest na co innego. Jedne badają proces, inne fakty, jedne koncentrują się na stabilności danego zjawiska, inne na jego niestabilności. Dlatego też zalecane jest stosowanie kilku metod przy analizie jednej grupy danych. Umożliwi to bardziej kompleksowe zbadanie studiowanego zjawiska. Poza tym zastosowanie na wstępie metody bardziej narracyjnej⁷³, takiej jak etnometodologiczna czy dramaturgiczna, może

⁷¹ Encyklopedia socjologii, Oficyna Naukowa, Warszawa 1996, s. 24-28.

⁷² Bardziej szczegółowy opis procedury kodowania znajduje się w Załączniku 3.

⁷³ W tym sensie, że jest ona mniej głęboka i analityczna niż inne.

ułatwić używanie na dalszych etapach metod bardziej analitycznych takich jak semiotyka, czy dekonstrukcja.

6.8. Propozycje wykorzystania wybranych jakościowych metod analizy danych w badaniach nad migracjami

Istnieje wiele metod analizy danych. Przedstawione w niniejszym opracowaniu zostały wybrane jako te, które mogą być przydatne do studiowania zjawisk migracyjnych. Wywodzą się one podobnie jak większość jakościowych metod badawczych i analitycznych z humanistycznych nurtów teorii socjologicznej, które kładą nacisk na interpretację obserwowanych zjawisk poprzez pryzmat uczestniczących w nich jednostek. Ma to znaczenie zwłaszcza przy badaniu obcych kulturowo badaczowi grup imigranckich.

Przy badaniu społeczności imigranckich bardzo ważne jest zrozumienie znaczenia pewnych symboli obcych kulturze badacza, które określają status i poczucie identyfikacji badanych imigrantów. Istotne jest też zidentyfikowanie płaszczyzny porozumienia istniejącej w społeczności "przybyszów". Wtedy możliwym stanie się zrozumienie jak działa społeczność imigrancka. Takie same postulaty badawcze głoszą metody analizy etnometodologicznej i dramaturgicznej.

Bardzo użyteczna przy badaniu społeczności imigranckich może być także analiza dekonstrukcji. Cudzoziemcy przebywający w obcym kraju często są niepewni tego co mogą powiedzieć, a co może im zaszkodzić. Ci, którzy przebywają za granicą nielegalnie mogą czuć się wręcz zagrożeni. W takiej sytuacji trzeba liczyć się z tym, że nie będą odpowiadać całkowicie szczerze. Jak bowiem, na przykład, odpowiedzieć polskiemu ankieterowi na pytanie: "Jak odnoszą się do Pana Polacy?". Większość respondentów nie będzie miało żadnych zastrzeżeń do zachowania rodaków ankietera. Podobne problemy mogą wystąpić w pytaniach o status cudzoziemca w kraju przyjmującym i w wielu innych kwestiach. Rozwiązaniem, przynajmniej częściowym, tego typu problemów może być przyjęcie przy analizie danych założenia, że respondenci nie będą udzielali prawdziwych odpowiedzi lub wypowiedzą się bardzo pokrętnie. Odpowiednie zidentyfikowanie tematów dla migrantów tabu, czyli zastosowanie analizy dekonstrukcji umożliwi rzetelną interpretację zebranego materiału.

Analiza semiotyczna może być natomiast pomocna w rozwiązaniu innego istotnego przy rozmowach z obcokrajowcami problemu. Obcokrajowcy często słabo posługują się ojczystym językiem ankietera. Dodatkowo pewne dosłowne tłumaczenia niektórych pytań na język ankietowanych mogą wywoływać niezrozumienie pomiędzy badaczem i badanym. Może także występować problem związany z różnicami kulturowymi występującymi pomiędzy badanym i badaczem, co często ma miejsce kiedy naukowiec lub student z Polski rozmawia z obracającym się w świecie handlarzy i pracujących na czarno Ukraińcem. Weźmy na przykład przymiotnik: dobry oznaczający cechę człowieka. W rozumieniu badacza może on oznaczać człowieka czynnego, uczciwego i porządnego obywatela, podczas gdy badany Ukrainiec wypowiadając się o kimś w ten sposób uważa go za nedorajdę życiową. Z uwagi na tego typu sytuację warto przy analizie materiału zebranego podczas badania nad społecznościami imigranckimi skorzystać z semiotycznej analizy danych. W ten sposób uda się określić konotację poszczególnych określeń używanych przez cudzoziemców i uniknąć zafałszowań we wnioskach badawczych.

Powyższe rozważania mogą odnosić się również do badań nad społecznościami wysyłającymi emigrantów, zwłaszcza jeżeli badanie prowadzone jest przez badaczy pochodzących z kraju, do którego migracja miała miejsce. Wtedy bowiem podobnie jak w przypadku społeczności imigranckich mają oni do czynienia z osobami pochodzącymi z innej kultury i posługującymi się na co dzień innym niż badacz systemem symboli. Dodatkowo należy zwrócić uwagę na znaczenie metod analizy: etnometodologicznej i dramaturgicznej. W

tego typu badaniach chodzi bowiem o poznanie motywów migracji, ale także i tego jakie typy gospodarstw domowych wysyłają migrantów oraz jakie to ma znaczenie dla statusu jaki zajmują w swojej społeczności. Na te zagadnienia zwraca się natomiast uwagę w obydwu metodach.

Pozostaje wreszcie kwestia przydatności teorii ugruntowanej w badaniach nad migracjami. Jej bardzo dużą zaletą jest to, że zakłada zbudowanie teorii, która potem może być poddana generalizacji. Z uwagi jednak na to, że nie udało się do tej pory stworzyć jednolitej teorii migracyjnej, i że o migracji decyduje bardzo wiele czynników, zastosowanie teorii ugruntowanej do badań nad migracją może być przedsięwzięciem bardzo trudnym aczkolwiek obiecującym

Przedstawione powyżej propozycje wykorzystywania technik analizy jakościowej w badaniach nad migracjami są oczywiście tylko niektórymi z możliwych. Wybór zależy bowiem od celu i przedmiotu badania. Trzeba jednak pamiętać, że jedną z wytycznych dla wyboru metody analizy danych powinno być uzyskanie wiarygodnych i posiadających walor naukowości danych.

7. Podsumowanie

Metody jakościowe mogą mieć szerokie zastosowanie w badaniach nad migracjami. Szczególnie użyteczne wydają się triangulacje metodologiczne łączące podejście jakościowe i ilościowe. Przykładem efektywnego zastosowania tej metody jest etnosondaż zaadaptowany na potrzeby badań migracyjnych przez D.S. Massey'a.

W badaniach nad mobilnością najbardziej przydatne mogą być metody badawcze, które kładą nacisk na określenie perspektywy badanych. Do tego typu metod należy metoda etnograficzna oraz uzupełniające ją metoda biograficzna i studium przypadku. Do badania historycznego tła migracji może służyć natomiast metoda historyczna i analiza dokumentów. Wydaje się także, iż w studiach nad migracjami użyteczna mogłaby być także teoria ugruntowana. Konieczne jest jednak odpowiednie zaadaptowanie jej do celów badań nad mobilnością.

Jakościowe techniki badawcze pozwalają na odpowiednie dopasowania narzędzi badawczych do przedmiotu badania. Dzięki ich zastosowaniu zmniejsza się niebezpieczeństwo tego, że respondenci podadzą badaczowi nieprawdziwe informacje, bojąc się udzielić odpowiedzi na niektóre pytania lub nie umiając tego zrobić albo wprowadzając go świadomie w błąd.

Badacze mobilności stosujący wyłącznie podejścia jakościowe powinni poddawać zebrane dane wnikliwej analizie, starając się stworzyć model pewnych zachowań migracyjnych, a nie ograniczać się jedynie do "sprawozdań z badania". Tylko w takiej sytuacji przeprowadzone przez nich badania będą istotnym wkładem w stosunkowo eklektyczny jak do tej pory dorobek literatury migracyjnej.

Rodzaj analizy danych dotyczących migracji powinien być dobrany, podobnie jak i metody badawcze, pod kątem tego w jakim stopniu kładzie nacisk na zrozumienie perspektywy członków badanej społeczności. Wśród technik analizy danych tego typu cechy posiadają analiza etnometodologiczna, analiza dramaturgiczna, dekonstrukcja oraz analiza semiotyczna, w której zwraca się uwagę na język używany przez badanych.

Migracje – zjawisko znajdujące się na pograniczu kilku nauk społecznych i badane przez zespoły interdyscyplinarne – można studiować na różne sposoby. Wydaje się, że zastosowanie w jego przypadku kilku podejść, metod badawczych, technik i odpowiednio dobranych metod analizy może zaowocować wynikami istotnymi dla dorobku teorii migracyjnych.

Bibliografia

- Amenta E., Poulsen J.D., (1994) "Where to Begin", *Sociological Methods and Research Vol. 23 No. 1*
- Antoniewski, R. (1997) *Przyczynek do badań nad nieformalnym rynkiem pracy cudzoziemców. Funkcjonowanie "giędy pracy" w jednej z podwarszawskich miejscowości*, "Working Papers" ISS UW, Seria: Prace migracyjne, nr 3, Warszawa
- Bertaux D., Thompson, P. (1997) *Pathways to Social Class. A Qualitative Approach to Social Mobility*, Oxford: Clarendon Press
- Bogue D.J., Arriaga E.E., Anderton D.L. (1993) *Readings in Population Research Methodology*, Illinois: Social Development Centre Chicago
- Denzim N.K. (1994) *Handbook of Qualitative Research*, London-New Delhi: Sage Publications
- Encyklopedia socjologii (1998) Warszawa: Oficyna Naukowa
- Fawcett J.T., Arnold F. (1987) "The Role of Surveys in the Study of International Migration: An Appraisal", *International Migration Review Vol. XXI No. 4*
- Feldman M.S. (1995) *Strategies for Interpreting Qualitative Data* Qualitative Research Methods Series Vol. 33, London-New Delhi: Sage Publications
- Fielding, N.G. (1998) *Action and Structure*, London: Sage Publications
- Gable E.A (1997) "Secret Shared: fieldwork and the Sinister in a West African Village", *Cultural Anthropology Vol.12 No. 25*
- Garfinkel E. (1970) *Studies in Ethnometodology*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall
- Głąbicka K., Górny A. (1998) *Podejście jakościowe w badaniach nad migracjami*, maszynopis, Warszawa: ISS UW
- Głowiński M. (1980) *Język i społeczeństwo*, Warszawa
- Goffman E. (1981) *Człowiek w teatrze życia codziennego*, Warszawa: PIW
- Gold, S.J. (1995) "Gender and Social Capital among Israeli Immigrants in Los Angeles", *Diaspora Vol. 4 No. 3*
- Gotham K.F. (1996) "Narrative Analysis and the New Historical Sociology", *The Sociological Quaterly Vol. 37 No. 3*
- Holstein J.A., Gubrium J.F. (1995) *The Active Interview*, Qualitative Research Methods Series 37, London-New Delhi: A Sage University Paper
- Iglicka K., Jaźwińska E., Kępińska E., Koryś P. (1997) *Imigranci w Polsce w świetle badania sondażowego*, "Working Papers" ISS UW, Seria: Prace migracyjne, nr 10, Warszawa
- Iglicka K., Jaźwińska E., Okólski M. (1996) "Współczesne migracje zagraniczne ludności Polski. Badania etnosondażowe", *Studia Demograficzne 4(126)*
- Jaźwińska, E., Łukowski, W., Okólski, M. (1997) *Przyczyny i konsekwencje emigracji z Polski*, "Working Papers" ISS UW, Seria: Prace migracyjne, nr 7, Warszawa
- Jaźwińska E., Okólski M., Stola D. (1997) *Recent In-depth Studies on Emigration from Poland and Immigration to Poland*, Referat prezentowany na międzynarodowej konferencji "Central and Eastern Europe – New Migration Space", Pułtusk, 11-13 grudnia
- Jaźwińska E. (1997) *Podstawowe informacje o realizacji badania sondażowego imigrantów w Warszawie*, maszynopis, Warszawa
- Jaźwińska E., Okólski M, (eds.) (1996) *Causes and Consequences of Migration in Central and Eastern Europe – Podlasie and Slask Opolski: basic trends in 1975-1994*, Warszawa: FES/ISS UW
- Johnson A. (1996) "It is Good to Talk' The Focus Group and the Sociological Imagination", *Sociological Review Vol. 44 No. 3*

- Łukowski W. (1997) *Czy Polska stanie się krajem migracyjnym?*, "Working Papers" ISS UW, Seria: Prace migracyjne, nr 12, Warszawa
- Massey D.S., Espinosa K.E. (1997) "What's driving Mexico-U.S. Migration? A Theoretical, Empirical, and Policy Analysis", *American Journal of Sociology Vol. 102 No. 4*.
- Massey D.S. (1987) "The Ethnosurvey in Theory and Practise", *International Migration Review vol. XXI No. 4*
- Morawska E. (1987) "Sociological Ambivalence: The Case of East European Peasant-Immigrant Workers in America, 1880s-1930s", *Qualitative Sociology Vol.10 No. 3*
- Mountz A., Wright R.A. (1996) "Daily Life in the Transnational Migrant Community of San Augustin, Oaxaca and Poughkeepsie, New York", *Diaspora Vol. 5 No. 3*
- Olechnicki K., Załęcki P. (1997) *Słownik Socjologiczny*, Toruń: Graffiti BC
- Patton M.Q. (1991) *Qualitative Evaluation and Research Methods* London-New Delhi: Sage Publications
- Payne G., Dingwall R., Payne J., Carter M. (eds.) (1981) *Sociology and Social Research*, London: Croom Helm
- Russel H.B. (1994) *Research Methods in Anthropology, Qualitative and Quantitative Approaches*, London-New Delhi: Sage Publications
- Salt J. (ed.) (1990) *Labour Migration the Internal Geographical Mobility of Labour in the Developed World* London: David Fulton Publications
- Salt J. (1997) *Reconceptualising Migration and Migration Space* referat prezentowany na międzynarodowej konferencji "Central and Eastern Europe – New Migration Space", Pułtusk, 11-13 grudnia
- Sherman E., Reid W.J. (eds.) (1994) *Qualitative Research in Social Work*, New York: Columbia University Press
- Silverman D. (1997) *Interpreting Qualitative Data*, London: Sage Publications
- Skeldon R. (1997) *Migration and Development: a global perspective*, London: Longman
- Smith H.W. (1991) *Strategies of Social Research* Orlando: Library of Congress Cataloging-in Publication Data
- Strauss A.L. (1996) *Qualitative Analysis for Social Scientists*, Cambridge University Press
- Sulek A. (1986) "Sociolog wobec danych urzędowych: przyczynek do metodologii badania nieankietowego", *Kultura i Społeczeństwo Vol. 30, Nr 1*.
- Thomas W.I., Znaniecki F. 1976 (1918-1929) *Chłop polski w Europie i Ameryce* Warszawa: LSW.

Załącznik 1. Zastosowanie podejść mieszanych do badań nad migracjami w Polsce

1. Wstęp

Połączenie metod jakościowych i ilościowych zastosowano w Ośrodku Badań nad Migracjami działającym przy Instytucie Studiów Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego do badań nad imigracją i emigracją z Polski, przy czym na użytek badania każdego z tych fenomenów stosowano nieco odmienną formę triangulacji metodologicznej. Przy opracowywaniu podejścia metodologicznego dla każdego z tych projektów czerpano z idei i zasad etnosondażu. W przypadku badań nad emigracją został on zaadaptowany niemal w całości, podczas gdy do badań nad imigracją tego typu postępowanie było niemożliwe, chociażby z uwagi na to, że metoda została opracowana do badań emigracji, a nie imigracji.

2. Opis badania nad emigracją z Polski⁷⁴

W badaniu nad emigracją z Polski przy adaptacji etnosondażu zastosowano następujące modyfikacje.

Odrzucono koncepcję społeczności lokalnej uzasadniając to tym, że w związku z historyczną przeszłością Polski struktury społeczne ulegały ciągłym przemianom i nie było przez to warunków dla wytworzenia się więzi społecznych, charakterystycznych dla społeczności lokalnej. Jako jednostkę terytorialną badania przyjęto natomiast gminę.

W związku z założeniem, że w polskiej przestrzeni społecznej nie istnieją wykształcone społeczności lokalne odstąpiono od przeprowadzenia obserwacji uczestniczących.

Za podstawową jednostkę badawczą przyjęto zamiast rodziny, gospodarstwo domowe. Uzasadniano to tym, że pełni ono niemal tę samą rolę co rodzina, a jest znacznie łatwiejsze do zoperacjonalizowania.

Praktycznie nie przeprowadzono równoległych badań migrantów w krajach docelowych. Powodem tego nie były jednak założenia badawcze, ale trudności organizacyjne.

Przy badaniu sondażowym zastosowano tradycyjną formę kwestionariusza. Zachowano wprawdzie elastyczność treści wywiadu i kolejności pytań, które miały jednak na ogół formę zamkniętą. Decyzja ta miała swe źródła w przekonaniu, że polscy respondenci będą w stanie zrozumieć jednolicie sformułowane zagadnienia.

W ramach badania, na podstawie fazy etnograficznej, wyselekcjonowano sześć gmin charakteryzujących się dużym potencjałem migracyjnym: Łubniany, Mońki, Namysłów, Perlejewo, Nowy Targ i Warszawę (traktowaną, pomimo tego, że składa się z kilku gmin jako jedna jednostkę terytorialną). W sondażu przebadano w sumie 3005 gospodarstw domowych, z czego 834 migranckich i 2171 niemigranckich⁷⁵. W fazie jakościowej przeprowadzono dwuetapowe wywiady pogłębione z dwoma osobami z każdej z badanych gmin, które dostarczyły szczegółowych informacji na temat historii migracji 12 wybranych osób.

⁷⁴ Badanie nosiło tytuł "Przyczyny i konsekwencje emigracji z Polski" i zostało zrealizowane w latach 1994-1996 przez Ośrodek Badań nad Migracjami przy Instytucie Studiów Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego w ramach projektu międzynarodowego koordynowanego przez Europejską Komisję Gospodarczą ONZ w Genewie.

⁷⁵ W poszczególnych gminach objęto badaniem następujące ilości gospodarstw domowych: Łubniany – 198 (98 migranckich (M), 100 niemigranckich (NM)), Mońki – 213 (109 M, 104 NM), Namysłów – 331 (123 M, 208 NM), Nowy Targ – 339 (148 M, 191 NM), Perlejewo – 171 (95 M, 76 NM), Warszawa – 1753 (261 M, 1492).

3. Opis badania imigracji do Polski⁷⁶

Przy okazji badania imigracji z metody etnosondażowej zaczerpnięto właściwie jedynie idee o potrzebie łączenia różnych jakościowych i ilościowych metod badawczych. Badaniem objęto tylko Warszawę uznaną za jedno z najbardziej atrakcyjnych dla imigrantów miejsc docelowych w Polsce, z uwagi na stosunkowo dobrą sytuację ekonomiczną jej mieszkańców i relatywnie dużą podaż miejsc pracy. Podobnie zatem jak i w przypadku badania emigracji jednostką terenową badania nie była społeczność lokalna.

W ramach badania przeprowadzono sondaż na 364 imigrantach z trzech różnych grup: posiadających pozwolenie na pracę (106 wywiadów), posiadających kartę stałego pobytu (100 wywiadów) oraz przebywających w Polsce nielegalnie (152 wywiady). W przypadku dwóch pierwszych kategorii badanie przeprowadzono na próbie wylosowanej z rejestrów rządowych. Próbę imigrantów nielegalnych można określić jako celowo-losową, gdyż z uwagi na brak jakiegokolwiek rejestru tego typu osób trzeba było je po prostu znaleźć w miejscach gdzie można spodziewać się ich obecności (bazary, giełdy pracy itd.). W każdej z tych grup zastosowano ten sam kwestionariusz, który składał się z pytań o charakterze zamkniętym.

Jakościowa część badania – wywiady pogłębione z imigrantami - została zrealizowana na niezależnej, od sondażowej, próbie. Na podstawie materiałów zebranych na wstępie badania określono pożądaną strukturę narodowościową grupy przebadanych imigrantów. Z uwagi na to, że tak jak w przypadku imigrantów nielegalnych, nie istniał żaden operat losowania, odnalezienie odpowiednich respondentów należało do osób przeprowadzających wywiady. W tej części zrealizowano w sumie 37 wywiadów. Dodatkowym elementem jakościowym badania była obserwacja uczestnicząca zrealizowana przez badacza narodowości ukraińskiej na jednej z podwarszawskich giełd pracy.

4. Analiza danych z obydwu projektów – porównanie

W założeniach obydwu projektów zgromadzone dane miały być bogatym zbiorem kompleksowych informacji na temat emigracji z i imigracji do Polski. Cel ten udało się zrealizować. Nie rozwiązana jest natomiast do tej pory kwestia spójności analizy zebranych materiałów.

W przypadku badań nad emigracją, gdzie zastosowano nieznacznie tylko zmodyfikowaną formę etnosondażu zadanie to było stosunkowo proste. Analiza wywiadów pogłębionych została, wprawdzie, przeprowadzona niejako oddzielnie i stanowi osobny rozdział w raporcie badawczym, jest jednak uzupełnieniem i rozszerzeniem wniosków zawartych w części ilościowej raportu. Z uwagi na niewielką ilość materiałów jakościowych zebranych w trakcie tego badania jej znaczenie dla ostatecznego kształtu raportu nie było ważne (jeden rozdział z 11).

W przypadku badania imigracji otrzymano właściwie cztery różne zbiory danych (trzy grupy migrantów, którzy uczestniczyli w sondażu i migranci, z którymi przeprowadzono wywiady pogłębione) oraz raport z obserwacji uczestniczącej. Badacze stanęli zatem przed problemem spójnej analizy wszystkich materiałów. Wybrano podobną metodę jak w przypadku badań nad emigracją – przeanalizowano każdą grupę danych oddzielnie, przy czym wyniki z części ilościowej, w końcowej fazie analiz, powiązano ze

---

⁷⁶ Projekt nosił nazwę "Imigranci: przyczyny napływu, cechy demograficzno-społeczne, funkcjonowanie i integracja w społeczeństwie polskim". Został zrealizowany przez Ośrodek Badań nad Migracjami przy Instytucie Studiów Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego przy wsparciu Komitetu Badań Naukowych i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach 1995-1997.

sobą. Jakościowa część wyników miała w tym przypadku zdecydowanie większe znaczenie niż w przypadku badań nad emigracją, gdyż zbiór danych jakościowych był nieporównanie większy niż w badaniu nad emigracją.

W obydwu badaniach problematyczne okazało się połączenie wniosków z analiz jakościowych i ilościowych. Jednym z bardzo istotnych powodów tego typu trudności jest brak odpowiedniej teorii migracyjnej, która odzwierciedlałaby procesy migracyjne zachodzące w Polsce. Gdyby takowa istniała można by przeprowadzić łączną analizę bazującą na jej założeniach. W obecnej sytuacji konieczne jest natomiast podjęcie próby jej stworzenia w oparciu o istniejące dane. Tu z kolei pojawia się problem, którego rodzaju danym dać priorytet. Dane jakościowe wydają się mieć istotne znaczenie w badaniach nad imigracją, gdyż umożliwiają lepsze zastosowanie narzędzi badawczych, co jest bardzo ważne w studiowaniu grup pochodzących z innych kultur niż badacz. Z drugiej jednak strony, zdecydowana większość teorii migracyjnych bazuje na ilościowych modelach.

Podobnie jak w przypadku badania D.S.Massey'a nierozwiązany pozostaje problem, czy rola elementów jakościowych w mieszanych podejściach do badań nad migracją ma być ograniczona jedynie do udoskonalania technik zbierania danych i weryfikacji wyników ilościowych, czy też możliwe jest przyznanie danym jakościowym wartości weryfikacyjnej dla istniejących teorii migracyjnych i wykorzystywanie ich do tworzenia nowych teorii.

Załącznik 2. Przykłady analizy semiotycznej

1. Wstęp

Przykłady przedstawione w aneksie są bardzo uproszczone i nie odnoszą się do rzeczywistych danych. Zostały stworzone jedynie na użytek niniejszego opracowania, żeby ułatwić czytelnikowi zrozumienie semiotycznej analizy danych.

2. Grupy semiotyczne (Rysunek 2.)

W pierwszej kolumnie tabeli znajdują się określenia jakich mogliby użyć respondenci gdyby poproszono ich o określenie ich stosunku do Rosjan. W drugiej kolumnie znalazły się już konotacje pogrupowanych znaczeń z kolumny pierwszej. Potencjalne odpowiedzi zostały podzielone na trzy kategorie:

- Rosjanie jako grupa, której działalność w Polsce różni się od tego co robią Polacy;

- Rosjanie jako grupa posiadająca odrębną kulturę;
- Rosjanie jako ludzie posiadający dobre i złe cechy charakteru.

W następnym kroku wyodrębnione trzy konotacje zostały podzielone na dwie kategorie opinii:

- Rosjanach jako o grupie “obcych”;
- Rosjanach jako o ludziach, z którymi ma się do czynienia w życiu codziennym.

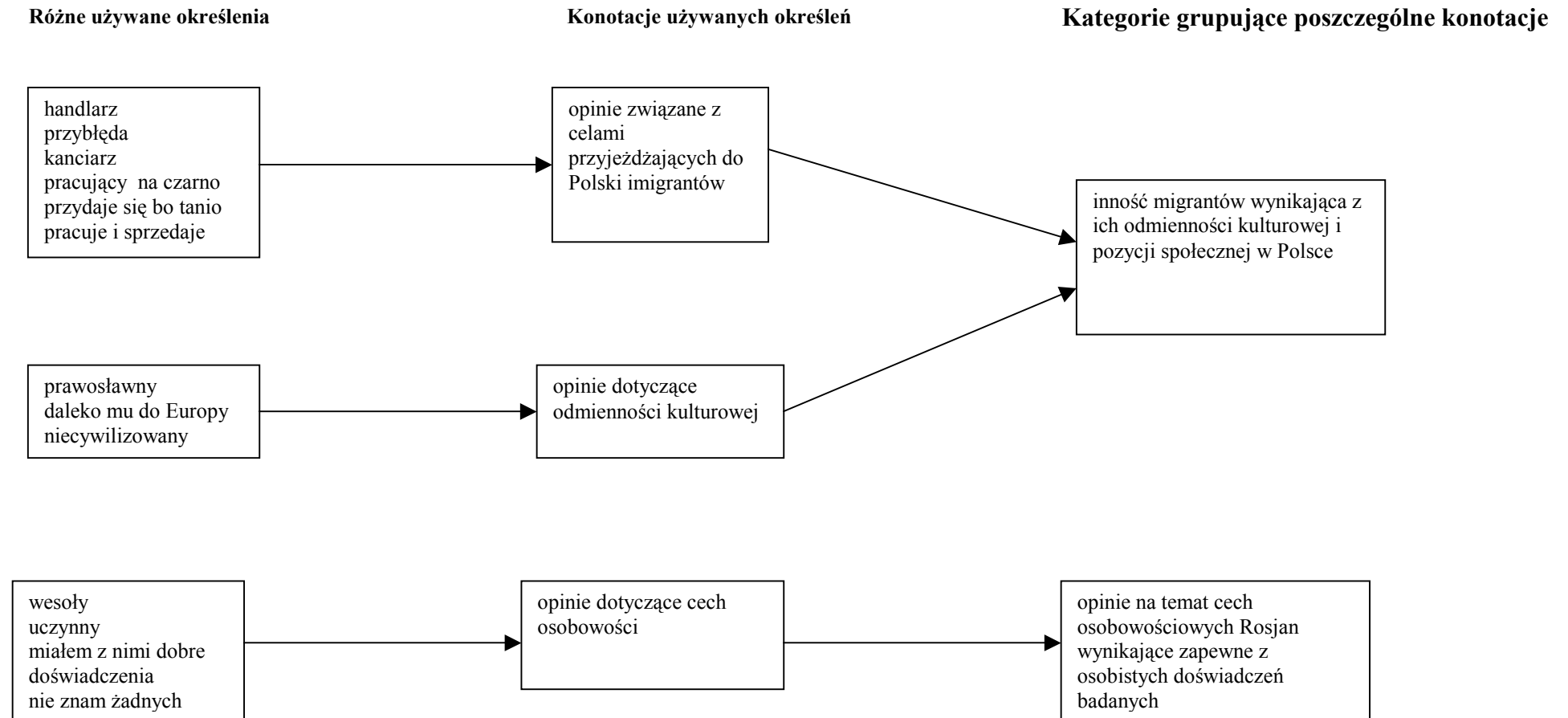
3. Łańcuchy semiotyczne (Rysunek 3.)

W przykładowej analizie przeciwstawiono sobie Polaków i imigrantów wahadłowych jako dwie przeciwległe kategorie ludzi pod względem ich “zadomowienia” w Polsce. W dolnej części wykresu znajdują się niektóre charakterystyki dotyczące Polaków i imigrantów. Imigrant nie zna języka polskiego i polskich obyczajów. Polak zna je oczywiście doskonale. Dodatkowo imigrant przebywa w Polsce czasowo, jego życie rodzinne skupia się poza granicami Polski. Do Polski przyjechał w celach jedynie zarobkowych. Pracuje na czarno, a więc łamie polskie prawo. Polak jest u siebie, tu ma dom rodzinę i legalną pracę. Mieszka tu najczęściej od urodzenia i nie ma potrzeby wyjeżdżać (mówimy o tych, którzy mieszkają w Polsce).

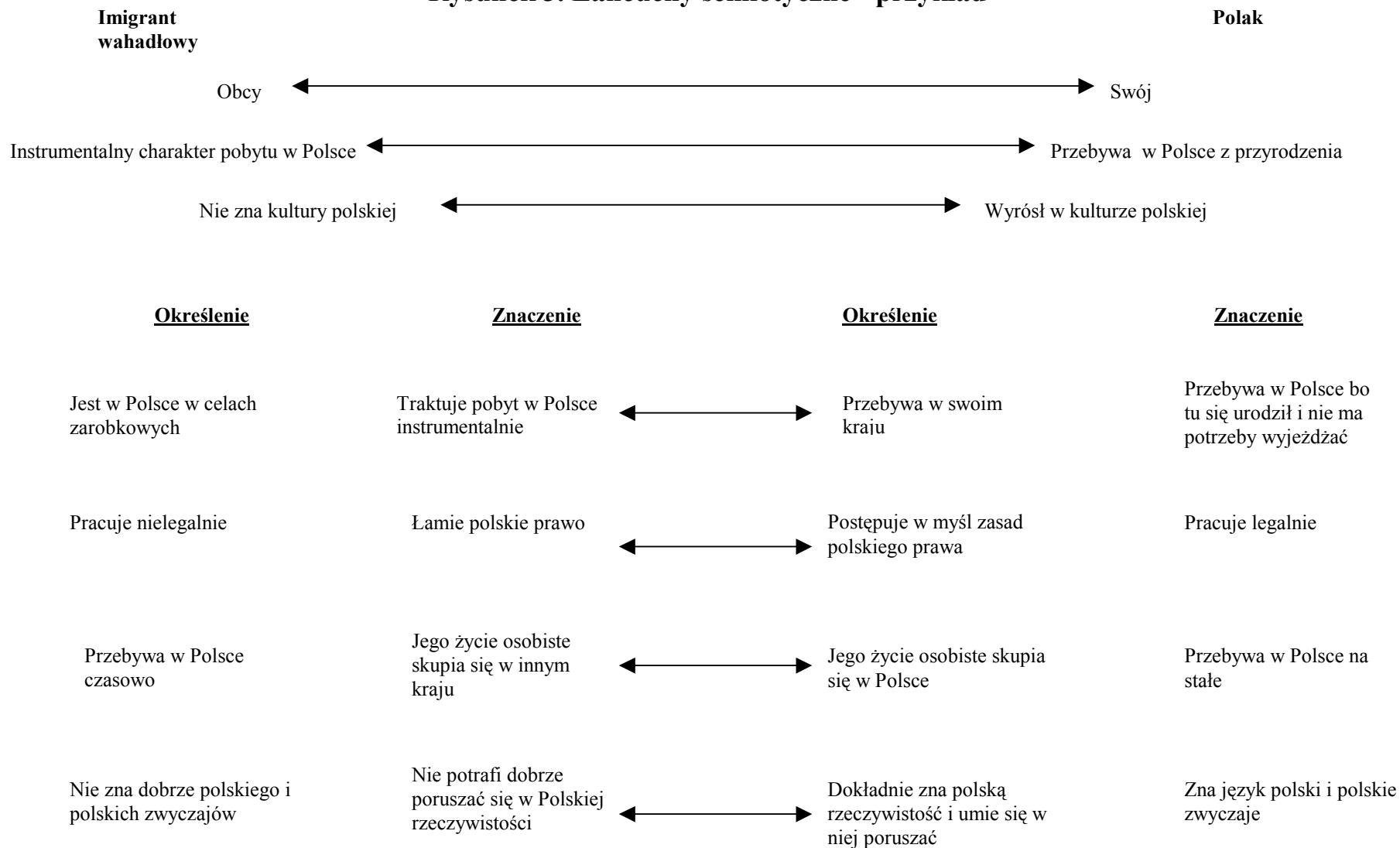
Imigrant jawi się jako nie znający polskiej kultury i traktujący pobyt w Polsce instrumentalnie, czyli obcy, podczas gdy Polaka można określić mianem – swój. Na podstawie analizy łańcuchów semiotycznych można opisać pewne zagadnienie poprzez przeciwstawienie go innemu.

Rysunek 2. Grupy semiotyczne – przykład

Jakich wyrażen używają ludzie kiedy mówią o Rosjaninie

Rysunek 3. Łańcuchy semiotyczne - przykład

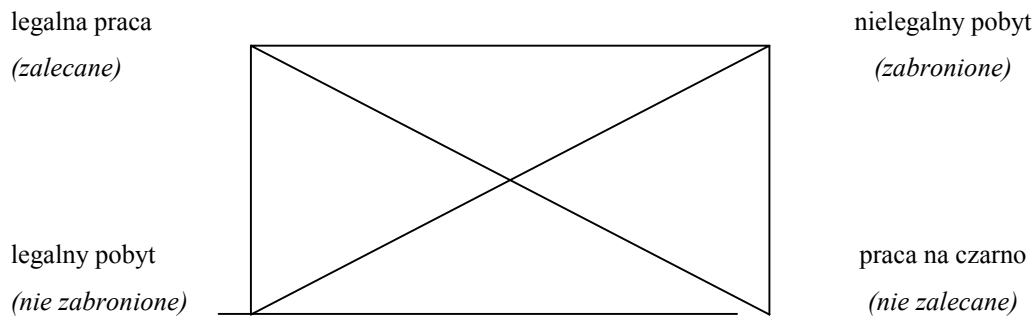

4. Kwadraty semiotyczne

Nielegalny pobyt został uznany za zabroniony podczas gdy nielegalna praca tylko za nie zalecaną, gdyż analizowane jest jak fakty pracowania na czarno i nielegalnego przebywania w Polsce imigrantów są postrzegane przez Polaków. Wiadomo skądinąd, że wielu polskich obywateli pracuje na czarno, dlatego też można przypuszczać, że mniej restrykcyjnie odnoszą się do nielegalnej pracy niż do nielegalnego pobytu cudzoziemców na terenie Polski.

Rysunek 4. Kwadraty semiotyczne - przykład

Źródło: Opracowanie własne.

Na podstawie powyższego kwadratu cudzoziemiec posiadający legalną pracę nie może nielegalnie przebywać w Polsce i na odwrót: ten kto przebywa nielegalnie w Polsce nie może mieć legalnego zatrudnienia. Jeżeli natomiast zdarzają się takie sytuacje to towarzyszą im liczne napięcia i niezadowolenie samego migranta. Nieco mniej wykluczają się możliwości znajdujące się na dolnym poziomym boku kwadratu (tak jak jest to w założeniach metody). Niemniej jednak jeżeli cudzoziemiec przebywa legalnie w Polsce to niechętnie pracuje na czarno. Jeżeli natomiast pracuje na czarno to istnieje duże prawdopodobieństwo, że nie przebywa w Polsce legalnie.

Załącznik 3. Opis procedury kodowania stosowanej w teorii ugruntowanej

Pierwszym etapem kodowania jest tzw. kodowanie otwarte. Jego celem nie jest określenie ostatecznych kategorii analitycznych, ale postawienie jak największej ilości pytań co do dalszej analizy i badania. Na tym etapie badacz powinien zapisać jak najwięcej uwag (patrz mema) nasuwających mu się w związku z budowanymi kodami. Im więcej będzie miał pomysłów na stworzenie kategorii analitycznych tym lepiej. Dalsza analiza umożliwi zredukowanie błędnych i nieużytecznych kategorii. Ten etap opiera się w dużej części na intuicji, wyobraźni i wiedzy badacza. Tworzenie kategorii i poszukiwanie związków pomiędzy nimi pozwala na uniknięcie tłumaczenia zgromadzonych danych w sposób zbyt dosłowny.

Na tym etapie nie chodzi zatem o to, żeby tłumaczyć słowa badanych, ale żeby zastanowić się co z nich wynika, dlaczego miały miejsce itd.

Na tym etapie analizy warto korzystać ze wskazówek udzielanych przez twórców teorii ugruntowanej:

- Zwracaj uwagę na *in-vivo* kody używane przez respondentów;
- Nadaj nazwę każdemu z kodów, nie poświęcając na razie zbyt dużej uwagi temu, czy jest ona odpowiednia;
- Zadaj jak najwięcej pytań co do słów, wyrażeń, zdań i działań, które zauważysz, analizując kolejno każde zdanie;
- Staraj się przejść jak najszybciej do znaczeń (*dimensions*) jakie niosą ze sobą poszczególne słowa;
- Określenie znaczeń poszczególnych kodów powinno szybko umożliwić dokonanie porównania pomiędzy stworzonymi kategoriami analitycznymi;
- Zwracaj uwagę na wymienione wyżej wskazówki.

Dodatkowo przy kodowaniu otwartym warto zadać sobie kilka pytań:

- Do jakiego rodzaju badania odnoszą się zebrane dotąd dane?
- Do jakiej kategorii odnosi się dany przypadek?
- Co tak naprawdę dzieje się w zebranych do tej pory danych? (Jakie są główne problemy badanych? itp.)

Dane powinno się analizować dokładnie, krok po kroku, a nie polegać na ogólnym wrażeniu.

Powinno się często przerywać kodowanie, żeby napisać memo.

Analizujący nie powinien zakładać znaczenia takich zmiennych jak wiek, płeć itp. Ich waga powinna ujawnić się w miarę tworzenia teorii (jeśli takowa istnieje).

Pierwsze kody często ulegają zmianie. Są one jednak bardzo ważne, gdyż pozwalają na stworzenie wyczerpującej listy wskaźników związanych z badanym zjawiskiem. Nie przywiązujemy się do nich zatem za bardzo.

Kolejnym etapem kodowania jest tzw. **kodowanie osiowe**. W miarę kodowania otwartego i analizowania zależności pomiędzy stworzonymi kodami zaczynają się pojawiać kategorie osiowe. Są to takie kategorie, które silniej niż pozostałe wiążą się z większymi grupami stworzonych przez badacza kodów analitycznych. Za ich sprawą stopniowo wprowadzany jest porządek w danych i kodach z nimi związanych. Kiedy uda się już wyspecyfikować kategorie osiowe to następne ewentualne kody odnosi się do nich (zależności itp.).

Trzecim, ostatnim etapem kodowania jest tzw. **kodowanie selektywne**. Jest ono możliwe kiedy badacz jest w stanie spośród kategorii osiowych wybrać jedną lub dwie główne kategorie. Wtedy pozostała część kodowania odbywa się w odniesieniu do tych głównych kategorii.

Cały złożony proces kodowania powinien przebiegać według poniższych zasad:

- Nie tłumacz stwierdzeń zawartych w tekście, ale nadawaj im chociaż prowizoryczne nazwy kodowe;
- Odnosź stworzone kategorie najbardziej jak tylko możliwe do: uwarunkowań, konsekwencji, strategii i interakcji w myśl paradygmatu kodowania;
- Odnosź kategorie do innych kategorii i podkategorii co sprawi, że analiza będzie bardziej wnikliwa;
- Rób notatki w materiale bazowym i notuj także spostrzeżenia na osobnych kartkach;
- Stosuj zaznaczenia w tekście.

Kiedy kluczowa kategoria jest prawie lub ostatecznie określona, wtedy odnieś wszystkie stworzone wcześniej kategorie do niej i do siebie nawzajem. Na tej zasadzie kodowanie otwarte przechodzi w kodowanie osiowe a potem selektywne by na końcu zaowocować integracją odrębnych części analizy.

Następnie nie związane lub słabo związane z kategorią kluczową kategorie razem ze związanymi z nimi hipotezami mogą zostać wykluczone jako mniej lub bardziej nieadekwatne do końcowego produktu.